

Interpretacija i metodički pristup romanu Božji gnjev Josipa Mlakića

---

Huljek, Tajana

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:557208>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-26**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Katedra za metodiku nastave hrvatskoga jezika i književnosti

**INTERPRETACIJA I METODIČKI PRISTUP ROMANU *BOŽJI GNJEV*
*JOSIPA MLAKIĆA***

DIPLOMSKI RAD

8 ECTS bodova

Tajana Huljek

Zagreb, 15. rujna 2020.

Mentor

red. prof. dr. sc. Dean Slavić

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Žanrovsko određenje romana	2
3. Širi kontekst zapleta romana.....	3
4. Ideologija i rat.....	5
5. Biblija kao izvor	9
6. Biblijski intertekst.....	11
6.1. Potok Kišon	12
6.2. Ime.....	13
6.3. Ilija	15
6.3.1. Starozavjetni prorok	15
6.3.2. Protagonist	18
6.4. Nostalgija ili o idolopoklonstvu	21
6.5. Vatra kao gnjev i pročišćenje	23
6.6. Kula babilonska.....	24
6.7. Simbolika vode.....	24
6.8. Božji gnjev i pitanje prava na osvetu	26
7. Metodički prikaz romana <i>Božji gnjev</i>	29
7.1. Prijedlog ustroja nastavnoga sata	29
7.1.1. Doživljajno-spoznajna motivacija	30
7.1.2. Najava teksta i njegova lokalizacija.....	31
7.1.3. Interpretativno čitanje ulomaka i interpretacija	32
7.1.4. Sinteza.....	33
7.1.5. Zadaci za samostalan rad	33
8. Osvrt na nastavni sat.....	34
9. Zaključak	34
Literatura.....	36

Sažetak:

Diplomski rad obuhvaća dva dijela; interpretaciju i metodički prikaz romana *Božji gnjev* (2014) bosansko-hercegovačkoga i hrvatskoga književnika Josipa Mlakića. Interpretacijom se nastoji prikazati u kolikoj je mjeri rat svojevrsan protežni motiv Mlakićeva stvaralaštva, ali i istaknuti kritika različitih ideologija koje do njega dovode, kao i sveopća uzaludnost ratnih sukoba. Ipak, dominantan postupak interpretacije pronalaženje je i tumačenje biblijskoga interteksta. Prije analize biblizama iz odabranoga romana, istaknuta su ona svojstva *Biblije* koja ju čine toliko utjecajnom građom i područjem interesa mnogih umjetnika, odnosno književnika. Definirani su temeljni pojmovi, kao što su intertekst i biblizam, a dana je i klasifikacija biblizama. Nakon toga se aparat primjenjuje na Mlakićev roman. Izabrani se biblizmi zasebno ističu i analiziraju, a zatim i uspoređuju s biblijskim tekstom. Takvim se pristupom predočava kako biblizmi u romanu nisu tek nehотиčno i nepromišljeno odabrani motivi, već u velikoj mjeri zahvaćaju sve aspekte romana: lik starozavjetnog proroka, citat o osveti preuzet iz Poslanice Rimljanima, simboliku potoka Kišona, vatre, vode (kiše), imena, idolopoklonstva, višejezičnosti, gnjeva i osvete. Drugi dio rada obuhvaća metodički prikaz romana. U početku su definirani temeljni metodički pojmovi, a zatim je dodan prijedlog izvedbe nastavnoga sata. Naposljetku slijedi i osvrt na nastavni sat književnosti održan u Srednjoj školi Oroslavje.

Ključne riječi: Josip Mlakić, interpretacija, intertekst, biblizam, metodički prikaz

This graduate thesis consists of two parts; interpretation and methodological presentation of the novel *God's Wrath* (2014) by the Bosnian-Herzegovinian and Croatian writer Josip Mlakić. The interpretation seeks to show the extent to which war is, in a way, a main motive of Mlakić's work and to highlight the critique of various ideologies that lead to it, as well as the general futility of war conflicts. Still, the dominant process of interpretation is finding and interpreting biblical intertext. Before analyzing the biblisms from the selected novel, the properties of the Bible that make it such an influential material and area of interest of many artists and writers are highlighted. Key terms, such as intertext and biblisms, are defined, and a classification of biblisms is given. After that, the sample is applied to Mlakić's novel. Selected biblisms are singled out and analyzed, and then compared with the biblical text. This approach shows that biblisms in the novel are not just accidentally and thoughtless chosen, but in most part affect all aspects of the novel: the figure of the Old Testament prophet, a quote about revenge taken from the Epistle to the Romans, the symbolism of the stream of Kishon, fire, water (rain), names, idolatry, multilingualism, anger and revenge. The second part of the graduate thesis

includes a methodological presentation of the novel. Firstly, the basic methodological terms are defined and then an example of a lesson plan is added. Finally, there is a review of the lesson taught at High-school Oroslavje.

Key words: Josip Mlakić, interpretation, intertext, biblism, methodological presentation

1. Uvod

Diplomski će rad predstaviti roman *Božji gnjev* (2014) bosansko-hercegovačkoga i hrvatskoga književnika Josipa Mlakića, i to u dva dijela. U prvom će se dijelu roman interpretirati, dok će se u drugom dati njegov metodički prikaz.

Sama će interpretacija također obuhvatiti dva dijela. Prvi proučava motiv rata kao lajtmotiv Mlakićeva stvaralaštva, pa će se tako ukratko prikazati ratne teme u najznačajnijim romanima. Budući da se, osim rata, kao provodni motiv Mlakićevih romana nameće i prostor Bosne, objasniti će se kako pojedine ideologije na tom prostoru utječu na promjenu razmišljanja i stvaraju nove sukobe. O tome govore studije relevantnih autora (Detoni Dujmić, Lujanović, Derk i Arsenić).

Središnji i temeljni dio interpretacije obuhvatit će analizu motiva preuzetih iz Biblije. U početku će se istaknuti ona svojstva *Biblije* koja ju čine toliko utjecajnom građom i izvorištem interesa mnogih umjetnika. Predstavit će se kao izvorišni tekst, prototekst koji je stoljećima izvor umjetničke inspiracije i objasniti će se zašto je tome tako. Pritom će se poslužiti literaturom istaknutom autora u tome području (Solar, Frye, Jung, Slavić). Prije samog osvrtnja na biblijske motive, definirat će se temeljni pojmovi potrebni za potpuno razumijevanje problematike, kao što su intertekst i bibliizam. Biblizmi će se odrediti prema klasifikaciji, o čemu u svojem djelu *Simboli i proroci: interpretacije biblijskoga interteksta* piše Dean Slavić, a potom i oprimjeriti motivima koji se pojavljuju u samome romanu. Izabrani biblizmi iz romana istaknut će se i analizirati, a nakon toga i usporediti s biblijskim tekstom, pri čemu će se osvrnuti na literaturu Léona-Dufoura, Cocagnaca, Ivančevića et al. Analiza će pokazati kako biblizmi u odabranom romanu prožimaju mnoge njegove aspekte: lik starozavjetnog proroka, citat o osveti preuzet iz Poslanice Rimljanima, simboliku potoka Kišona, vatre, vode (kiše), imena, idolopoklonstva, višejezičnosti, gnjeva i osvete, i kako bez njihova tumačenja nije moguće ni ispravno razumijevanje ni potpuna interpretacija.

U drugome će se dijelu rada iznijeti prijedlog nastavnoga sata s odabranim romanom kao polazišnim tekstom. Uz pomoć relevantne literature (Rosandić, Slavić) predstaviti će se osnovni metodički pojmovi, a potom i ilustrirati prijedlog nastavnoga sata književnosti s odabranim romanom kao predmetom razmatranja. Na kraju će se dati i kratak osvrt na održani sat. Naglasiti će se očekivanja prije sata i istaknuti ono što se u skladu s njima uspjelo ostvariti u praksi.

2. Žanrovsko određenje romana

„*Božji gnjev* roman je u kojem se isprepleću ratna drama, kriminalistička pripovijest, potraga za istinom i traženje pravde. Josip Mlakić u svom romanu opisuje atmosferu straha i rata i potrebu da se zadovolji pravda, a nju može osigurati samo pojedinac koji se poput starozavjetnog proroka mora suočiti sa svojim i tuđim grijesima“ (Serdarević 2014).

Roman je objavljen u ediciji *Balkan Noira* godine 2014. Iste godine dobiva i nagradu žirija za najbolji kriminalistički roman godine. „Kriminalistički roman naziva se i detektivski roman, s obzirom na njegova junaka koji je uglavnom detektiv, ili pak roman detekcije, s obzirom na činjenicu da neka vrsta istrage biva uvijek prisutna u romanima tog tipa“ (Solar 1997: 310). Kako u nastavku Solar navodi, u kriminalističkome je romanu središnji motiv zločin, odnosno ubojstvo koje je u središtu radnje. Glavni lik, ipak, nije zločinac već detektiv, istražitelj cijeloga slučaja. Istražitelj opravdava sebe ili koga drugoga kako bi s njega skinuo sumnju i opravdao ga, stoga se roman u načelu razvija kao istraga. Tijek istrage je, prema tome, uobičajen kao fabula, a u središtu zbivanja nalazi se zagonetka koju istražitelj mora riješiti. Istraga uobičajeno dovodi do razrješenja slučaja, a u radu su prisutne metode pokušaja i pogreške. U skladu s navedenim i *Božji gnjev* mogli bismo odrediti kao kriminalistički roman. U središtu zanimanja nalazi se smrt nekolicine vojnika. Ilija je istražitelj koji, kao bivši profesor matematike, vrlo minuciozno i analitički slijedi dokaze i pokušava saznati istinu.

Osim što, kako ističe Pogačnik, roman nudi detektivsku odrednicu enigma – razotkrivanje, ratnom tematikom karakterističnom za Mlakićevo stvaralaštvo ostvaruje snažnu poruku. Jasna je teza o tome kako se zlo uvijek isprepliće, ponavlja, utišava i eruptira u povoljnom trenutku. „Kada u svojoj istrazi Ilija dođe do bivšeg ustaškog natporučnika i njegove “nostalgije” (o kojoj se u prvoj rečenici romana pita može li ubijati?), jasno je kako roman snažno i vrlo kritički progovara o ideologijama kao uzrocima sljepila zbog kojeg stradaju nevini, zbog kojeg je tako tanka granica između žrtve i heroja, a životi pojedinaca gube svaki smisao... Tako čitatelj u romanu neće pronaći *tipični* krimić u kojem se razrješava početna enigma niti će motivacija glavnog junaka biti tipično detektivska“ (Pogačnik 2015).

U prvome su planu Ilijin lik i usmjerenost na osobnu tragediju. Naime, među poginulim vojnicima bio je i njegov brat Goran. On ne pogiba, kako bismo očekivali, uslijed uobičajenih ratnih okolnosti, već usred nerazjašnjenih okolnosti tajne akcije. Ono što je neobično jest velika količina novca pronađena kod svakoga od vojnika. To je temeljni povod za Ilijino istraživanje. „S jedne strane roman će razotkrivati sve perverzije u kojima neki, na vrlo visokim pozicijama, pod okriljem ratnih tragedija, djeluju u korist vlastitih interesa i pri tome žrtvuju živote nevinih

ljudi, a s druge ćemo pratiti pomno izveden roman lika, njegovu preobrazbu i kretanje na put bez povratka, zbog čega će svi ostali, sporedni likovi ostati uglavnom skicirani i u njegovoj funkciji“ (Pogačnik 2015).

3. Širi kontekst zapleta romana

Ilija je, dakle, protagonist romana i sudionik Bošnjačko-hrvatskog sukoba 1990-ih. Istražujući smrt devetorice poginulih boraca, pravednik je to usmjeren „prema dvjema razinama potrage za istinom, potrage koja se vremenski i prostorno odvija unatrag, od posljedica prema uzroku: akcijski krimen zadire u mitomanski krimen kako bi nakon mukotrpa postupka razotkrivanja njihove prepletenosti uslijedila individualna osveta/kazna, koja na određeni način mijenja i samog izvršitelja pravde“ (Detoni Dujmić 2017: 47).

Dok pretražuje Goranove stare stvari, Ilija pronalazi papir s ucrtanim nacrtom sela. Tijekom potrage saznaje se da je Goran sudjelovao u tajnoj ratnoj akciji. Ilija otkriva mjesto ubojstva (točno određena kuća ucrtana na prethodno pronađenoj karti), a tamo pronalazi i metalni kovčeg i ustaški znak. Saznaje kako je cijeli slučaj povezan sa Zagrebom. Ilijin prijatelj Zoran pogiba na istom mjestu na kojemu je Ilija prethodno ranjen. Napredujući u istrazi, Ilija otkriva kako je krivac na *njihovoj* strani, odnosno kako je to sam pukovnik, pa mu postavlja miniranu zamku. O tragediji u takvim ekstremnim ratnim uvjetima, u kojoj pojedinci, kako navodi Detoni Dujmić, postaju topovsko meso, Ilija izvješćuje s oporom i gorkom empatijom, „što uključuje i minuciozne opise stradanja, ranjavanja i umiranja kao i hladnog, racionalnog provođenja strategije (raz)miniranja“ (Detoni Dujmić 2017: 47).

Pomoću fotografija ubijenog fotografa iz Zagreba Ilija saznaje da je pukovnik povezan i s pomagačem Hadžijom, pa ga u Zagrebu ubija revolverom. Vlasnik kuće s početka istrage bio je Anto Rebić. Poslije je u nasljedstvo ostavlja sinu Stanku. Stanko u nju skriva uniformu koja simbolizira značajnu vojnu hrabrost i strahopoštovanje. Nakon godina provedenih u Australiji, Rebić osjeća nostalgiju za uniformom skrivenom u kući, a zbog želje da je ponovno posjeduje pogibaju Goran i ostali vojnici. Ilija ga ubija, a uslijed prijetnji i svećenik umiješan u cijeli pothvat počini samoubojstvo. Ovo, kao i sva druga osvećivanja, prema riječima Detoni Dujmić, u Iliji budi figuru „očajnog pravednika na rubu samouništenja („Jesam li i sam imao ono što sam prigovarao bratu: klicu neobjašnjive, urođene samodestruktivnosti? Samouništavajući mehanizam koji je neumoljivo otkucavao? Imao sam dvadeset i sedam godina i to je najednom pokuljalo iz mene?“ (Detoni Dujmić prema: Mlakić 2014: 49).

Ilija je hladni ratnik kojemu rat postaje kuća i koji, uz vlastitu samodestruktivnost, propitkuje i mnoge druge stvari. „Svjestan je nedostatnosti detekcijske motivacije „budući da ljudski životi u ratu ne vrijede mnogo“ (89); tu su i korijeni njegovih aporija koji rastu od mladenačke „rambovske“ faze do slagalice ratnih užasa koju čine osobna i tuđa fizička patnja u kombinaciji s neprevladivim životnim paradoksima („Paradoks je ponekad stvarniji od života“; 89) i osobnom bešćutnošću („Rat je trajao a mi smo postali nemilosrdni. Prolazili su dani, koji su nas mijenjali, i u jednom smo trenutku postali takvi, hladni i nemilosrdni.“; 90)“ (Detoni Dujmić 2017: 48).

Što se tiče formalnih obilježja, „škrti je diskurs dijaloški organiziran s diskretnim naznakama lokalnoga govora; potiskivane emocije i umjetno proizvedena indiferentnost posljedice su stereotipnih ratničkih strategija pri prikriivanju straha“ (Detoni Dujmić 2017: 48). Podijeljen u tri dijela (*Potok Kišon*, *Nostalgija*, *Božji gnjev*) i epilog, roman pokazuje određenu „dinamiku u ritmu, posebice u sredini prvog dijela kad Ilija kreće Goranovim tragovima, ali kasnije nižući kratke, upečatljive rečenice, koje naglašavaju dinamiku u zadnjoj trećini romana postiže tempo pravog kriminalističkog romana, furiozno ubrzavajući do akcijskog i psihološkog klimaksa“ (Derk 2015).

Božji gnjev je tako, iako minimalističkog i jednostavnog stila, realistički rukopis utemeljen na diskretnim, posrednim i aluzivnim slikama, slutnjama i simbolima koji potiču i razigravaju čitateljsku maštu i postižu snažne efekte (Primorac 2012: 192). Uz to, roman je fuzija ratne detektivske pripovijesti, pitanja prava na zadovoljenje pravde i olakšanja nakon osвете, egzistencijalnih promišljanja, isticanja ponovljivosti ratnog besmisla, ideoloških kritika i znakovitih intermedijalnosti; Selimovićev roman *Derviš i smrt* jedan je od značajnijih dokaza u Ilijinoj istrazi (korice skrivaju ime jednoga od krivaca za Goranovu smrt), a čitajući ga, Ilija pada u *vlastitu kipuću vodu* (junak romana također proživljava bratovu smrt). Osim toga, pjesme The Doorsa *People are Strange* i Led Zeppelina *Stairway to Heaven* rado svira na Goranovoj gitari. Uvelike ga podsjećaju na njega, a i on ih je sam jako volio. Zanimljivo je kako je gitara sredstvo koje povezuje početak i kraj Ilijinog pothvata: na njoj svira netom prije samoga početka istrage i na kraju, kada promatrajući kišu i prisjećaju se ratnih potoka krvi, odlučuje ostati u Zagrebu i krenuti ispočetka. Uz to, jasna je prožetost cjelokupnoga djela bibliizmima koji će se interpretirati u nastavku rada.

4. Ideologija i rat

Nebojša Lujanović svoju studiju *Prostor za otpadnike: Od ideologije i identiteta do književnog polja* započinje uvodom u kojemu ističe kako u suvremenoj proznoj produkciji hrvatske i bosanskohercegovačke književnosti postoje (re)konstruirani identiteti. Analiziranje identiteta Lujanović, osim Andrićeva i Jergovićeva, ističe na primjeru Mlakićeva stvaralaštva.

Da bi objasnio identitet zajednice, Lujanović kreće od definiranja pojma ideologije. Ona je sustav vjerovanja, a njezina struktura omogućuje pojedincu da svijet oko sebe shvati kao cjelinu, odnosno ideologija je konstrukt, „razrađen sustav uređen u cjelinu koja okuplja elemente u skladu s određenim načelima te ih usklađuje i povezuje“ (Lujanović 2018: 13). U nastavku je istaknuto kako svaka ideologija, da bi propagirala svoja uvjerenja, polazi od ideje solidariziranja određenih društvenih skupina. „Ideologija povećava koheziju propagirajući zajedničke vrijednosti, inzistira na interakciji, angažira pojedince u zaštiti društvenih resursa, a ima i koordinirajuće djelovanje. U tom smislu, institucije se nameću kao jedna od vrlo važnih materijalizacija nabrojanih funkcija i njihovih posljedica“ (Lujanović 2018: 14). Kao što je već rečeno, ideologije djeluju na društvene, tj. nacionalne skupine, odnosno kolektivni identitet. Pristupajući sagledavanju određene ideologije, potpuno je irelevantan kriterij istinitosti. Važnije je promotriti je li ona djelotvorna ili nedjelotvorna, točnije „sve dok isti pojedinac može njima nesmetano operirati u društvenom životu, one su za njega „istina“ (Lujanović prema: Eagleton 1991: 18). U nastavku Lujanović zaključuje kako je ideologija jako povezana s identitetom zajednice. Naime, ona je povezana s vrijednostima i uvjerenjima koja se nadopunjuju kriterijima pripadnosti nekoj skupini. Nadopuna je „strukture koja čini osnovicu identiteta zajednice, održavajući solidarnost, poistovjećivanje i zajedništvo“ (Lujanović 2018: 14).

Ono što je problematično na bosanskim prostorima, upravo je nejedinstven osjećaj zajedničkog poistovjećivanja i identiteta. Tome je tako zbog nasljeđa različitih kulturnih paradigmi (orijentalna, mediteranska, srednjoeuropska), preko različitih oblika društvenog i političkog uređenja od 18. st. pa sve do osamostaljenja Bosne i susjednih zemalja (Lujanović 2018: 11). Osim toga, tome uvelike (ako ne i posve) doprinose upravo ideologije. One, isticanjem lažnih i pogrešnih ideala, a zbog ostvarivanja vlastitih interesa, ne vode do snažnije i solidarnije zajednice, nego do nasilja i ratova.

Mlakić je književnik o čijim je djelima bespredmetno govoriti bez isticanja rata kao lajtmotiva većine romana. Kako smatra Alenka Mirković-Nađ, rat je čovječanstvu prirodan i svakodnevan poput disanja i spavanja, ali i ultimativno iskustvo koje ga korjenito mijenja.

„Vjerojatno ga upravo ta tragična dihotomija i čini jednom od vječnih i najprivlačnijih umjetničkih tema jer je tragedija, prema T. Eagletonu, „udomaćena, društveno prihvatljiva inačica opscenog kaosa, kao i umjetnički oblik velike moralne dubine i krasote“ (Mirković-Nadž, 2011: 64). Kako dalje nastavlja Mirković-Nadž, ako rat ima ijednu dobru osobinu, onda je to smrtonosna iskrenost. „Autentičnost umjetničkog prikaza i tumačenja te iskrenosti glavna je odlika dobrog (anti)ratnog književnog uratka. Suvremeni čitatelj, zaglavljnjen u vremenu i u svijetu u kojem je iskrenost slabo cijenjena roba, žeda za tom vrstom iskrenosti i autentičnosti. Takvi autentični glasovi govore „malim“ jezicima, između ostaloga bosanskim, odnosno hrvatskim“ (Mirković-Nadž 2011: 64). Mlakićev protagonist romana tako govori „malim“ jezikom o „malim“ ljudima, ne o onima koji pišu povijest.

Primorac drži kako Mlakićeve ratne priče itekako drže vodu i to stoga što on „ne poseže za brzim ali kratkoročnim efektima, što ne igra na kartu veličine i atraktivnosti teme, što izbjegava „visoku“ politiku i „jaka“ imena, što ne mudruje o uzrocima i povodima. Jednostavno, ne računa na niske strasti i uspaljene nacionalne barjaktare.“ Kako dodaje Primorac, pisac je „bezimenih“, običnih ljudi, onih koji napučuju prostor i vrijeme svojim uvijek drukčijim, a posljedicama uvijek istim tragičnim sudbinama. „To su ratnici u rovovima, stradalnici u pozadini, izbjeglice i prognanici, to su svi oni koje mediji i povijest apsolviraju u nekoliko redaka, da bi se onda naširoko mogli posvetiti „velikim imenima“ – psima rata i zlikovcima kao „autentičnim“ graditeljima historije čovječanstva.“ Riječ je tako o pronalaženju zrnca ljudskosti u neljudskim uvjetima (Primorac 2012: 192). „Pozornost čitatelja i kritike privukao je kratkim romanima *Kad magle stanu* (2000) i *Živi i mrtvi* (2002) s tematikom hrvatsko-bošnjačkog sukoba u Bosni. Ispreplećući sjećanja na slike mira i slike rata, dojmljivo je prikazao atmosferu ratnoga kaosa i apsurdna. U romanu *Čuvari mostova* (2004) tematizira poratno razdoblje, a u *Psima i klaunovima* (2006) vrijeme uoči početka ratnih sukoba u BiH. Roman *Tragom zmijske košuljice* (2007) bavi se bosanskom prošlošću, a *Ljudi koji su sadili drveće* (2010) svijetom ratnih veterana u mirnodopskim uvjetima. *Planet Friedman* (2012) opisuje antiutopijsko društvo, a *Svježe obojeno* (2014) i *Božji gnjev* (2014) vraćaju se tematici rata u BiH.“¹

U *Božjem gnjevu* „ratnu zbilju nesretnoga hrvatsko-bošnjačkog sukoba Mlakić predočava u široku spektru njegovih manifestacija, od konkretnih borbenih djelovanja, opisa zbivanja u rovovima i između „crta bojišta“ pa preko posljedica vidljivih na civilnom

---

¹ Mlakić, Josip. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 15.8. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=68122>>.

stanovništvu“ (Primorac 2012: 192). O tom je sukobu studiju napisao i američki vojni povjesničar Charles Reginald Shrader. On navedeni sukob promatra unutar širega rata kojega je devedesetih godina vodila Srbija i naziva ga građanskim ratom nekoliko ratova: Srba protiv Hrvata, Srba protiv Muslimana, pa i Muslimana protiv Muslimana. „Smrtonosnu dramu raspada Jugoslavije započeli su Srbi, kao neosporni glavni nasilnici nad ostalim etničkim skupinama, da bi se ona zatim premetnula u grotesknu priču o glavnim stradalnicima (Hrvatima i Muslimanima) koji provode nasilje jedni nad drugima. Taj proces pretvaranja žrtava u nasilnike užasavajući je s psihologijskog, sociološkog i pravnog stajališta“ (Shrader 2012: 16). Shrader u nastavku dodaje kako je pad Jajca označio pravi početak hrvatsko-muslimanskih sukoba. Ne tvrdi sa sigurnošću da je taj napad bio dio srpske vojne strategije, ali je svakako utjecao na prodiranje izbjeglica u hrvatske gradove. Prenapučenost je izazvala suparništvo i agresiju oko ionako oskudnih sredstava za preživljavanje. „U jesen 1992. godine, muslimansko je vodstvo u Sarajevu donijelo strategijsku odluku o pokretanju rata protiv Hrvata zato što su oni bili slabiji od Srba. Osim toga, cilj im je bio preseliti muslimanske izbjeglice iz istočne Bosne i Posavine u Lašvansku dolinu i preuzeti kontrolu nad tvornicama za proizvodnju oružja u Busovači, Vitezu i Novom Travniku, koje su bile u rukama Hrvata“ (Shrader 2004: 9). Shrader drži kako je muslimansko-hrvatski sukob odaslao neka važne poruke. Ponajprije, obje je sukobljene strane zanimala vlast nad novouspostavljenom Republikom Bosnom i Hercegovinom. Kako se nije nalazio odgovor, bosanski su Muslimani pribjegli sili. Napoljetku su ipak bili primorani vratiti se političkim sredstvima kako bi riješili sukob, a borbena su djelovanja zamijenili političko manevriranje i optužbe za ratne zločine (Shrader 2004: 243). Nadalje, „malo je oružanih sukoba u nedavnoj prošlosti tako jasno odrazilo važnost kontrole sredstava vojne proizvodnje i opskrbe, kao i utjecaj logističkih obzira na vođenje rata. (Shrader 2004: 244). Konačno, sukob je predstavio novi tip ratovanja (unutar iste države sukob vjerskih i etničkih skupina koje teže uspostavi kontrole nad teritorijem), ali i razotkrio destruktivnost suvremenog ratovanja. (Shrader 2004: 244). Roman *Božji gnjev* u prvi plan uopće ne stavlja neprijateljstvo zaraćenih strana, već posljednju stavku Shraderove studije – destruktivnost ratovanja, i to destruktivnost kolektiva u ratu, kao i destruktivnost pojedinca nakon završetka rata.

Rat je u romanu prikazan i kao proključala voda: „Počela je kiša, a ja sam u jednom trenutku zastao i pomislio kako sam se uopće tu našao. Voda oko mene proključala je i svi su to vidjeli osim mene. Razmišljao sam u onom danu u mrtvačnici. Tada je voda u koju sam bio ubačen bila hladna, podnošljiva. Pretvorio sam se u međuvremenu u žabu pomirenu sa smrću, iako toga još nije svjesna“ (Mlakić 2014: 110). Mlakićev se protagonist nekoliko puta osvrće

na eksperiment s kuhanom žabom. Naime, žaba se, nakon što se ubaci u hladnu vodu koja se postupno zagrijava, počinje na to privikavati. Iako je povećanje temperature ubija, ona ne iskače iz vode. Okrutni se eksperiment s nevjerojatnom lakoćom može primijeniti i na ljude, odnosno na one pojedince koji su spremni umrijeti za ideale koji im se polako i stupnjevito naglašavaju svakoga dana kao jedini ispravni. Ideologije mogu biti vrlo opasne ako se nađu u pogrešnim rukama i dovoljan su pokazatelj manipulativne snage riječi jače od svakog oružja. Osim toga, u romanu *Božji gnjev* „refleksivni krak prodire duboko u prošlost te u neraščišćenom „višku povijesti“ vezanomu djelomice uz Prvi a posebno uz Drugi svjetski rat, otkriva uzroke „ideološke alkemije“ tada zaraćene balkanske suvremenosti. Odatle i fatalna povezanost prošlosti uz tadašnjicu na kojoj se reflektiraju mnogobrojni recidivi povijesnih aporema te obnavljaju prakse zloćudne „proizvodnje povijesti“ koje stvaraju osjećaj vrtnje u krugovima mržnje“ (Detoni Dujmić 2017: 49). „Svaki rat ima svoje ideologe koji sjede u udobnim salonskim stanovima i vilama i „običnom puku“ pune glave mržnjom, ali ono što Mlakić pokušava reći i što je svakako djelomično točno jest da se rat na prostoru bivše Jugoslavije vodio u ime svođenja starih računa i da će njihovim konačnim ishodima mržnja možda prestati.“² Zato se u *Božjem gnjevu*, prema Derkovu zaključku, „može naći puno mlakićevskih pomalo rezignirajućih, ali prodornih refleksija na današnje političko stanje na ovim prostorima koje je trajno uskomešano i temeljito nesređeno. I u kojem je čovjek čovjeku prečesto vuk“ (Derk 2015).

Mlakićevi se romani, ili barem ovaj, tako mogu čitati kao upozorenja o opasnostima koje prijete od istih ili sličnih, redom pogrešnih ideologija. Uvlačeći nas uvijek iznova u prošlost i otvarajući ponovno mnoga već odgovorena pitanja, potiču nove sukobe. I u miru, i kada nema rata, novi (stari) sukobi vode upravo novim ratovima. Mlakić zato naglašava kako potok Kišon (mjesto pokolja) uvijek iščekuje neku novu krv, ali još više od toga želi istaknuti opći besmisao ratovanja.

---

² Arsenić, Vladimir. 2015. Mašina za ubijanje, 25. 4. 2015, <https://fraktura.hr/bozji-gnjev.html/> [pregled 1. 9. 2020].

5. Biblija kao izvor

S obzirom na to da je interpretacija romana u ovome radu većinskim dijelom temeljena na biblijskome intertekstu, potrebno je najprije pokazati kako *Biblija* utječe na književnost uopće.

Biblija je sveta knjiga svih kršćana, starijim svojim dijelom (Stari zavjet) i Židova, a naziva se još i *Sveto pismo*. „S književnoga stajališta tekstovi se odlikuju izvornošću u nekim temeljnim motivima i načinima obrade, a bogatstvom likova i situacija, raznolikošću vrsta i stilova čine cijelu jednu zasebnu književnost“ (Solar 2007: 36). Solar u nastavku dodaje kako, u smislu suvremenog shvaćanja, tu književnost čine legende, povijesni zapisi, poslovice, pjesme i mitovi. (Solar 2007: 36). „Mitovi o postanku svijeta, čovjeka, ljudskog društva, jezika ili nekih pojedinaca kao kraljeva, heroja i narodnih vođa, utkani su u kulturu svih naroda. Zato njihovo proučavanje kao jednostavnih oblika ima dvostruk smisao. S jedne strane pojedini mitovi čine izvor za razumijevanje cjelovita sustava mitologije, koji je u temelju svake kulture i bez kojeg nema razumijevanja ni jedne književne pojave, a s druge strane mit kao jednostavni oblik pripovijedanja, kojim se objašnjava neko životno važno pitanje, čini element koji upotrebljava umjetnička proza u gotovo svim svojim vidovima“ (Solar 1976: 212). Što se tiče mitova, da bismo Bibliju uopće mogli razumjeti, potrebno je uvidjeti razliku između mita i svete pripovijesti. Mircea Eliade, rumunjski proučavatelj mitova, sveto iz religija povezao je sa snagom, odnosno stvarnošću. On drži kako religiozno iskustvo nije svedivo ni na koje drugo, ističe kako je stvarno i potpuno drukčije od halucinacija. Dodaje kako je takva kategorija svetosti, dakle, izdvojena u prostoru, vremenu i bitnosti, tajnovita, snažna i povezana s nadnaravnim (Slavić 2015: 13). Tvrdnja o snazi koja prema Eliadeu podrazumijeva svetost dovodi nas do još jednoga pogleda na svete knjige. Slavić, referirajući se na Fryea, ističe kako svaki sveti tekst redovito govori o junaku koji je od čovjeka moćniji po fizičkoj snazi, inteligenciji i samoj vrsti. Biblija podrazumijeva tri takve osobe: Oca, Sina i Duha Svetoga (Slavić 2015: 13). Može se zaključiti kako se i mitovi i biblijski tekstovi uvijek referiraju na slične događaje (npr. stvaranje svijeta), ali biblijski tekstovi pritom legitimitet svetosti zaslužuju zbog navedenih obilježja: stvarnosti, izdvojenosti i snage.

Psihoanalizom potaknuta problematika proučavanja motiva i djela, kako tvrdi Solar, utjecala je na proučavanje književnosti koju zanimaju ustaljene slike i uzorci u književnim djelima, nastojeći da u takvoj analizi pronađe temelje za razumijevanje cjelokupnog književnog stvaralaštva (Solar 1976: 272). Na tom tragu, Carl Gustav Jung razvio je pojam arhetipa. „Baveći se, naime, proučavanjem veze između mitova i podsvijesti, on je pojam podsvijesti

shvatio i u smislu kolektivne podsvijesti, tj. takvog psihičkog sloja koji je zajednički svim ljudima, jer na određeni način sadrži kolektivno iskustvo čovječanstva. To iskustvo samo posredovano, preko simbola, dolazi do svijesti pojedinca, a ono sadrži niz nediferenciranih oblika, tipova i tendencija. Arhetipovi su tako za Junga neki oblici podsvjesne psihičke energije, oblici koji se manifestiraju u simbolima sna, mitova i umjetnosti“ (Solar 1976: 273).

„Frye, za razliku od Junga, arhetipovima naziva simbole odnosno slike koje se u književnosti ponavljaju dovoljno često da ih možemo smatrati elementima književnog iskustva“ (Solar 1976: 273). Frye drži kako *Biblija* proučavatelja izvodi iz književnosti u širi verbalni kontekst. „Čovjek u prirodi ne živi neposredno ili bez zaštite, poput životinja, već unutar jednog mitološkog svijeta, skupa pretpostavki i vjerovanja nastalih iz njegovih egzistencijalnih interesa.“³ Oni su najčešće nesvjesni, pa naša imaginacija njihove elemente prepoznaje tek u književnosti, odnosno umjetnosti. Sve što tada opažamo, navodi Frye, uvjetovano je društvom i naslijeđeno kulturom. „Ispod tog kulturnog nasljeđa mora se nalaziti zajedničko psihološko nasljeđe, inače bi nam oblici kulture i imaginacije izvan naših vlastitih tradicija bili neshvatljivi.“⁴ Prema njegovim riječima, teško je dosegnuti to zajedničko nasljeđe na izravan način, pa je jedna od funkcija kulturne tradicije učiniti nas svjesnijima da smo uvjetovani mitologijom. U tome je i najveća vrijednost *Biblije*, ističe Frye, ona predstavlja jedan od glavnih čimbenika u vlastitoj imaginativnoj tradiciji (Frye 1985: 15).

Slavić u svome djelu *Simboli i proroci: interpretacije biblijskoga interteksta* zaključuje kako je, iako mnoge slične pripovijesti i likove nalazimo i u brojnim drugim djelima i mitologijama, „presudna ipak činjenica da je *Biblija* navedene strukture, poglavito pripovijesti, skupila i svojim ugledom kanonizirala. Zbog toga je upravo *Bibliju* potrebno promatrati kao izvor kad interpretiramo književna djela“ (Slavić 2011: 7).

---

³ Frye, Northrop. 1985. *The great code: The Bible and Literature*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt.

⁴ Isto.

6. Biblijski intertekst

Interpretacija romana većinskim je dijelom temeljena na biblijskome intertekstu, odnosno biblizmima. Da bismo njihovu proučavanju mogli pristupiti, terminologiju je potrebno definirati i objasniti.

Intertekst je „tekst ili skupina tekstova koji su u nekom bitnom odnosu prema drugim tekstovima. Naziv je uveo i u nešto užem smislu počeo rabiti poststrukturalizam, naglašavajući neodređenost svakoga znakovnog sustava i bitnu ovisnost svakog značenja o odnosima unutar znakova. Tako se u poststrukturalističkim teorijama tekstu osporava vezanost za izvanjezičnu stvarnost, za nešto što bi on opisivao ili odražavao, nego se drži da njegovo značenje uvijek proizlazi tek iz novih kombinacija već ranije postojećih tekstova. Zbog toga se u poststrukturalizmu drži da je svaki tekst zapravo „intertekst“ (Solar 2007: 164). Razmotrit će se odnos odabranog romana prema biblijskome tekstu i pokušati utvrditi kako je bez temeljitog razumijevanja biblijskih simbola nemoguća ispravna i cjelovita interpretacija.

Frye ističe kako, kada čitamo, promatramo dva smjera. Jedan je usmjeren prema van, točnije usmjeren je na naš izlazak iz teksta i put od pojedinačnih riječi do našega sjećanja u vezi s njima i onoga što označavaju u praksi. Drugi je usmjeren prema unutra i u njemu pokušavamo iz riječi razviti smisao šireg jezičnog obrasca koji one tvore. Prema tome, simbole u odnosu prema izvanjskome Frye imenuje znakovima, a simbole u odnosu prema drugim simbolima u tekstu označava motivima“ (Frye 1979: 87).

Slavić, referirajući se na Fryea i njegovu *Anatomiju kritike*, simbol označava kao svaki dio teksta koji se može izdvojiti i tumačiti, ne tek riječ s prenesenim značenjem. „Bibilizam je simbol iz *Biblije* koji sama knjiga vidi svetim ili mu u određenom času naglašava bitnost. Pod svetošću podrazumijevam Božju blizinu, snagu, moral i izdvojenost, dok sama važnost može biti i negativna odrednica. Anđeo Gabriel iz evanđelja obilježen je svetošću i moći, a Sotona iz knjige o Jobu ima samo znatnu moć, ali jest bibilizam. Tako govorimo o svetim i običnim biblizmima. Primjer svetih biblijskih simbola bili bi također smrt i uskrsnuće jer imaju posebnu vrijednost i povezanost upravo u *Bibliji*“ (Slavić 2011: 9). U nastavku je istaknuto kako su određeni biblizmi djelatni i u religijama i kulturama izvan kršćanske. Pa se tako „Isus i Marija javljaju i u svetoj knjizi druge religije, ali je u *Bibliji* njihova nazočnost znatno moćnija i promišljenija. Oni u *Bibliji* jače utječu na druge znakove nego u svetom tekstu druge vjere“ (Slavić 2011: 9). Kako je naglašeno, biblizme koji se pojavljuju isključivo u *Bibliji* zovemo izričito biblijskim simbolima, a jedan od njih bilo bi Presveto Trojstvo – simbol koji povezuje tri božanske osobe u jednu.

One simbole iz kršćanske kulture koji se očito daju dovesti u vezu s *Biblijom*, ali se u njoj samoj ne javljaju, Slavić naziva kristijanizmima. Jedan od primjera jest žena Veronika – iako je biblijski tekst ne spominje, kršćanska predaja čuva uspomenu o njoj i njezinu rupcu darovanu Kristu na križnome putu. „Nešto su drugačije legende i dokumentirane pripovijesti o mučenicima koji su dali život za Krista nakon biblijskoga doba. Ovakve simbole zvat ćemo neizravnim bibliizmima“ (Slavić 2011: 10).

Naposljetku, biblijski se simboli mogu podijeliti i prema veličini, pa tako govorimo o cijeloj pripovijesti vezanoj uz Boga kao najvećoj strukturi, zatim o izdvojenim dijelovima same te pripovijesti, njezinim likovima i žanrovima, a konačno i o rečeničnim ustrojstvima i samim riječima.

U nastavku rada analizirat će se uglavnom obični biblizmi (motivi kiše, istaknuta mjesta poput potoka Kišona ili starozavjetnog proroka). Od svetih bi se biblizama donekle mogla istaknuti jedino Božja srdžba. Iako srdžba sama po sebi ne bi bila biblizam, ovdje je riječ o božanskoj osobi koja posjeduje iznimnu (najveću) svetost i moć, a koja iskazuje i svoj odnos prema čovjeku, ali i važnije, ukazuje na ispravan odnos čovjeka prema čovjeku. Ako govorimo o biblizmima determiniranim veličinom, uočit će se citati koji apostrofiraju pitanje Božje osvete kao dijelovi pripovijesti o Bogu, likovi i same riječi (npr. oznake imena). Od kristijanizama u romanu možemo izdvojiti svećenika i misu kao središnji katolički obred.

6.1. Potok Kišon

Prvi dio romana naslovljen je *Potok Kišon*. Takvo što nije slučajno. Naime, Kišon je važno mjesto na kojemu je, prema biblijskom pripovijesti, prorok Ilija kaznio nevjernike. U Prvoj knjizi o Kraljevima stoji kako je na gori Karmelu narod prinosiso žrtve lažnome bogu Baalu. Da bi ih uvjerio u to tko je pravi Bog i naveo ih da slijede ispravan put, Ilija im predlaže da žrtvuju junca (žrtvovanje životinja kao znak odanosti božanstvu vrlo je čest motiv u Starome zavjetu):

Dajte nam dva junca. Neka oni izaberu sebi jednoga, neka ga sasijeku i stave na drva, ali neka ne podmeću ognja. Ja ću spremiti drugog junca i neću podmetati ognja. Vi zazovite ime svoga boga, a ja ću zazvati ime Jahvino: bog koji odgovori ognjem pravi je Bog. (1 Kr 18,

23-24)

Žrtve prinesene Baalu ostaju bez odgovora, čemu se Ilija ruga, dok Jahvina vatra bukne tolikom silinom na žrtvu koju je prinio Ilija da proguta sve oko sebe i uplaši prisutne. Ilija tako dokazuje kome se zapravo trebaju klanjati i poručuje:

„Pohvatajte proroke Baalove da nijedan od njih ne utekne!“ I oni ih pohvataše. Ilija ih odvede do potoka Kišona i ondje ih pobi. (1 Kr 18, 40)

Na potoku Kišonu, dakle, silina bijesa ustupa mjesto strahoti ubojstva. „Svaki put kad su Božja prava ugrožena, Ilija ulazi u borbu svojim gromovitim napadima. Nije u pitanju samo pravo bogoštovlje već i pravednost i sudbina slabih“ (Leon-Dufor 1980: 326). Sudbina slabijih, odnosno nesretno ubijenih (brat Goran, prijatelj Zoran) motiv je i Ilijine potrage, a na kraju i osvete. Prema Davidsonu, prorok je osoba koju je izabrao Bog i preko koje često djeluje. „Prema biblijskom izvještaju Bog je otkrio sebe i svoju volju preko posebnih objava istine svojim prorocima. Nadahnućem Duha osposobio je svoje proroke da prenesu božansko otkrivenje kao pouzdanu i autoritativnu Božju riječ. Obećao je da će isti Duh koji je nadahnuo proroke, prosvijetliti um onih koji nastoje razumjeti značenje božanskog otkrivenja“ (Davidson 2000: 69). U nastavku Davidson dodaje i kako „proroštvo proroštvo nije rezultat thelēma – inicijative, impulsa, volje – ljudskog oruđa; proroci ne govore na svoju ruku. Umjesto toga, biblijski pisci su bili potaknuti, nošeni, čak i tjerani [pherō] Svetim Duhom“ (Davidson 2000: 72). Prorok Ilija tako govori u Božje ime i vođen je Duhom Svetim, protagonist Ilija govori u ime nesretno preminulih i vodi se vlastitom boli i srdžbom. Sa svakom novom nepravilnosti i nepravdom jača i Ilijin bijes, a po uzoru na biblijski tekst mjesto njegove srdžbe bit će već spomenuti potok Kišon:

Mogli bi, a to će sigurno i napraviti, poslati nekoga da izvidi teren. U tom slučaju samo bi taj poginuo. A preživjelih nije smjelo biti. Mjesto odakle je pogođen Zoran bilo je moj potok Kišon. (Mlakić 2014: 131)

6.2. Ime

Imenovati koga ili što u biblijskom smislu, a posebice u Knjizi Postanka, znači učiniti da ono postoji. „Bog dovršuje stvaranje imenujući stvorenja: dan, noć, nebo, zemlja, more (Post 1,3-10), označujući svaku zvijezdu njezinim imenom (Iz 40,26) ili nalažući Adamu da nadjene

ime svakoj životinji (Post 2,20)“ (Leon-Dufor 1980: 328). Osim što potvrđuje, ime označava i samu esenciju. „U kulturama Istoka, uključivši i biblijsku, ime nije samo dodatna, vanjska oznaka za osobu ili predmet, njegov znak raspoznavanja ili pak numeracija, nego je ime izraz same njegove biti“ (Ivančević et al. 1990: 261). Ilija tako nije tek puka oznaka biblijske osobe. Samo ime dolazi od hebrejskoga jezika i u doslovnome prijevodu znači *Jahve je Bog*. Ilijino ime objedinjuje mnogo različitih aspekata njegove osobnosti: proroka, borca, isposnika, čudotvorca, vjernika i sveca. Ime objedinjuje i njegove misli, uvjerenja, duh i djelovanje, a svojim ga životom i ispravnim namjerama u potpunosti opravdava.

„Ime može biti i podsjećaj na okolnosti rođenja ili budućnost što je slute roditelji: Rahela na umoru naziva svoje dijete Ben Oni (*Sin moje boli*), ali Jakov ga naziva Benjaminom (*Sin moje desnice*, Post 35,18)“ (Leon-Dufor 1980: 328). Protagonist Ilija tako smatra da su okolnosti, tj. dan kada je rođen predodredile njegovo ime, ali i ono tko će postati:

Rođen sam 20. srpnja, na Ilinu. Tako sam, kako se kod nas znalo reći, sam sebi donio ime.

Ime je znak? Ono nas određuje? Dobio sam ga po strašnom, strogom i nemilosrdnom starozavjetnom proroku. O sličnim stvarima nisam razmišljao prije rata, a sada sam vjerovao u njih. Ne samo ja. Postali smo, zapravo, praznovjerni. Tomu nas je naučio strah, on je rodno mjesto praznovjerja. (Mlakić 2014: 13)

Protagonista, kako je već istaknuto, motivira osveta, a pokreće gnjev. Oboje je potencirano analogijom s biblijskom osobom. Razmišljajući o sebi, protagonist razmišlja o nekoliko važnih stvari. Ponajprije, ime je u ovome slučaju znak, ali ne onaj koji određuje, već onaj koji vodi u praznovjerje. Ono što određuje svakog ponaosob jest sve ono unutar njega, ne izvanjske okolnosti. Ono što pak tjera u praznovjerje jest strah. „Jednadžba rat = strah odaje svojevrstni defetizam u vremenima kad ništa nije izvjesno: *Naš rat bio je drugačiji: rat sivih, preplašenih ljudi protiv drugih, istih takvih, i protiv vlastitih strahova*. Istih strahova koji potječu od svih mogućih praznovjerja što vladaju ljudima“ (Derk 2015). Uslijed straha za vlastiti život (posebice zbog njega) utječemo se različitim mislima, bile one razumske i jasne ili pak utemeljene na pogrešnim, lažnim i praznim vjerovanjima. Utjerivanje straha u pogrešnim rukama jače je oružje od bilo koje mine, a proživljavanje straha siječe puno dublje od površinskog ljudskog mesa.

U nastavku romana Ilija o praznovjerjima promišlja drugačije. Kako i sam priznaje, *sada pomalo vjeruje u njih*. Pokušavajući pronaći bilo kakav smisao u sveopćem besmislu rata, uočava neobičnu zanimljivost:

Ostali su spavali. Bilo nas je šest. Postojala je jedna čudna slučajnost: svima nam je ime počinjalo sa I. Bila su dva Ivana, po jedan Ivo, Igor, Ilija (ja) i Ištvan... (Mlakić 2014: 21)

Činjenica je, dakle, da su imena svih preživjelih do toga trenutka rata počinjala slovom I. Takvo što vjerojatno i nije toliko slučajno; protagonist Ilija je, poput starozavjetnoga proroka, zajedno s onima koji mu pomažu trebao ostati živ kako bi saznao istinu.

6.3. Ilija

6.3.1. Starozavjetni prorok

„Nakon smrti velikog židovskog kralja Davida i njegova sina Salomona, u 10. st. pr. Kr, Izrael nije ostao kao cjelovita država, nego se raspao na dva kraljevstva: Sjeverno i Južno, od kojih je svako imalo svoje kraljeve i svoj povijesni razvoj. Prijestolnica Južnog kraljevstva postat će Jeruzalem, a Sjevernog grad Samarija. Dok je vjera u Jahvu u Južnom kraljevstvu većim dijelom ostala sačuvana, u Sjevernom kraljevstvu to nije bio slučaj. Tako je bilo i u vrijeme kralja Ahaba (9. st. pr. Kr.), koji se oženio Feničankom Izebelom, a koja je agresivno uvodila kult bogu Baalu i božici Aštarti, dok je štovanje Jahve postalo zabranjeno. U to je vrijeme živio i starozavjetni prorok Ilija. Bio je rodom iz Tišbe, mjesta na istočnoj obali Jordana, odnosno na rubu Giledaske pustinje“ (Majdandžić-Gladić 2015).

Biblijski ga pisac prvi put spominje u Prvoj knjizi o Kraljevima u kojoj daje prikaz njegova vrlo asketskog načina života:

Upućena mu je riječ Jahvina ovako: „Idi odavde i kreni na istok i sakrij se na potoku Keritu, koji je nasuprot Jordanu. Pit ćeš iz potoka, a gavranima sam zapovjedio da te ondje brane.“ Ode on i učini po riječi Jahvinoj i nastani se na potoku Keritu, nasuprot Jordanu. Gavrani su mu jutrom donosili kruha, a večerom mesa; iz potoka je pio. (1 Kr 17,2-6)

Njegova se poslušnost Božjim naredbama nastavlja, samo što isposništvo vrlo brzo zamjenjuju putovanja i čuda koja Jahve preko njega čini. Prvo od njih dogodilo se u Sarfati Sidonskoj gdje je vladala suša i nestašica hrane. Nakon Ilijina posjeta siromašnoj udovici i njezinom sinu nikada više nije ponestalo hrane:

Jer ovako govori Jahve, Bog Izraelov:

*„U ćupu neće brašna nestati
ni vrč se s uljem neće isprazniti*

*sve dokle Jahve ne pusti
da kiša padne na zemlju. (1 Kr 17,14)*

Sljedećim je čudom udovica i sama uvjerena da pred njom stoji Božji poslanik, da je posrednik preko kojega Jahve pokazuje neizmjernu snagu te činjenicu da su i jednome i drugome najvažnija vjera, istina i pravednost.

„Jahve, Bože, učini da se u ovo dijete vrati duša njegova!“ Jahve je uslišio molbu Ilijinu, u dijete se vratila duša i ono oživje. Ilija ga uze, siđe iz gornje sobe u kuću i dade ga njegovoj materi. I reče Ilija: „Evo, tvoj sin živi!“ Žena mu reče: „Sada znam da si ti čovjek Božji i da je riječ Jahvina u tvojim ustima istinita!“ (1 Kr 17,21-24)

Dok prema onima koji vjeruju pokazuje blagonaklonost, u postupanju s nevjernicima, točnije s onima koji ne štiju njegovoga Boga, vrlo je brutalan. U Prvoj knjizi o Kraljevima govori:

Revnovao sam gorljivo za Jahvu, Boga nad vojskama... (1 Kr 19,10)

„Upravo je takva nezadrživa gorljivost bila potrebna da bi se moglo stati pred moćnike onih dana. Oni su bili opijeni svojim pobjedama, sjajem nove prijestolnice i procvatom gradova; kupali su se u ozračju gorde nadutosti i narodnog zanosa“ (Leon-Dufor 1980: 325). Ahab i njegova žena Izebela uzdržavali su stotine lažnih Baalovih proroka. Ilija prihvaća izazov i na Karmelu pokazuje snagu Božjega ognja (doslovno i figurativno), a ostale kažnjava smrću na već spomenutom potoku Kišonu izrugujući se njihovu bogu i umanjujući mu tako legitimitet i opstojnost:

Glasnije vičite, jer on je bog; zauzet je, ili ima posla, ili je na putu; možda spava pa ga treba probuditi! (1 Kr 18,27)

Ilija katkad ne upotrebljava silu, već upravlja samim usađivanjem straha. Toga je itekako svjestan i iskorištava to u svoju korist. Njegova su pojava i prijetnje toliko zastrašujuće da se i uplašeni kralj Ahab najzad kaje (1 Kr 21).

Knjigu Sirahovu napisao je Židov Ben Sira iz Jeruzalema. Obuhvaća mudre izreke, savjete, hvalospjeve, molitve i pouke iz svakodnevnoga života. Zapisivanjem se željela

sačuvati duhovna baština naroda, pa tako pisac daje jedan od najsnažnijih i najdojmljivijih prikaza Ilijine osobe:

*I usta prorok Ilija kao oganj,
riječ mu plamtjela kao buktinja...
Kako li si strašan bio, Ilija, u čudesima
svojim!
I može li se itko dičiti koliko ti?
Podigao si mrtva od smrti
iz podzemlja po riječi Svevišnjeg.
Bacio si u propast kraljeve
i vukao odličnike s odra njihova...
Određen si u prijetnjama budućim
da umiriš srdžbu Božju prije
no što ona provali,
da obratiš srca otačka sinovima
i da obnoviš plemena Jakovljeva. (Sir 48, 1-10)*

Navedeni su primjeri izdvojeni kako bi se pokazale dihotomije Ilijinih postupaka. Prije svega, nedvojbeno je kako je u potpunosti predan: *Živoga mi Jahve komu služim!* (1 Kr 17, 1; 18,15). U početku odmah i bespogovorno prihvaća asketski način života kao jednu od brojnih Jahvinih molbi i naredbi. Njegova je poslušnost početak umirivanja vlastitih strahova, a pokornost intenzivna snaga za daljnja djelovanja. Iako katkad strahuje za vlastiti život, ne dopušta strahovima da ga paraliziraju pa se, osnažen Božjim Duhom, suprotstavlja i najvećim neprijateljima. Veliki je protivnik idolopoklonstva – klanjanja lažnim riječima i obmanama iza kojih ostaju stvarne žrtve, bez božanstva i bez zaštite. On je zastupnik pravednih (Jahve) i zaštitnik slabijih (miroljubivog Nabota kojega Ahab ubija samo da bi se domogao njegova vinograda – 1 Kr 21). Ilija tako do kraja i u potpunosti opravdava vlastito ime – Jahve je jedino božanstvo kojemu odanost istinski dokazuje svakom svojom mišlju, riječju i djelovanjem. S druge strane, ne može se opovrgnuti Ilijina mračna strana (pokolj mnoštva na Kišonu). „Kao prorok sličan ognju, obnovio je Savez Boga živoga; „jer bješe gorljiv borac Zakona, bi uznesen na nebo“ (1 Mak 2,58) „u vihoru ognja, u kolima s plamenima konjima“ (Sir 48,9)“ (Leon-Dufor 1980: 325). Uz njega su često pridjenute odrednice plamtećih riječi, širenja straha i

prijetnji. Svaki put kada su Božja prava ugrožena, Ilija, koliko god to paradoksalno zvučalo, ulazi u vrlo brutalnu borbu za obranu:

Ako sam čovjek Božji, neka oganj siđe s neba i neka te proguta, tebe i tvoju pedeseticu. (2

Kr 1-10)

Ilijine pretenzije za osvetom u ime Boga kulminiraju bijesom, a rezultiraju ubojstvom (najveći je pokolj Baalovih proroka). Čak i kada ne dolazi do konačnog smaknuća, samim gorljivim govorima izaziva strah. To možemo dovesti u vezu s Božjom osvetom i strahom Božjim koji djeluju preko proroka, a koji odgovaraju starozavjetnoj predodžbi o Bogu kao strašnom i osvetoljubivom.

Sveti je Ilija prikazan kao stvarna osoba, kao osoba koja je uvijek negdje između molitve i tišine te gorljivosti i borbenosti, daleko od idealizirane jednodimenzionalnosti. Njegovi su postupci uglavnom plemeniti, a izvještaje o barbarstvu trebali bismo čitati i shvaćati u figurativnom smislu, kao uostalom i svekoliku književnost uopće. Iako nam Ilija, s jedne strane, pokazuje kako braniti ono što je predmet našega vjerovanja od mnogih nasrtljivih moćnika, bilo to u religijskom, političkom ili nekom trećem smislu, s druge se strane njegovi postupci nikako ne mogu opravdati. Na mržnju i brutalnost nikada nije dobro odgovoriti jednakom mržnjom i brutalnošću, a nasilništvo i osveta iz čiste mržnje nikada ne donose smiraj, što potvrđuje i Ilijin nemir nakon počinjenih ubojstava.

6.3.2. Protagonist

Ilija, protagonist Mlakićeva romana, odmah nas u početku ich-formom uvlači u središte radnje – rat već traje i njegov je brat ubijen. Kako raste njegova tuga, u njemu raste i koloplet drugih emocija, ponajviše krivnje:

Pokušavao sam iz zgrčene utrobe istisnuti tugu i sućut, iako sam znao da sam igrom slučaja i ja mogao ležati ovdje, a netko od tih mrtvih hladno me promatrati iz zemaljskih visina. Osjećao sam, zapravo, krivnju, najapsurdniji osjećaj koji je donio rat: bio sam kriv zbog toga što sam živ, a oni, eto, mrtvi. (Mlakić 2014: 11)

Krivnja s vremenom počinje jenjavati i, zbog slučaja koji nikako nije trebao završiti ubojstvom, ustupa mjesto bijesu:

Taj razarajući osjećaj, neki demonski hladni bijes, bio je najsličniji mržnji. Ili je to mržnja sama? Jer, što je mržnja, zapravo, ako ne to: bijes i očaj? (Mlakić 2014: 16)

Ono zbog čega se, ironično, u ratu ipak uspijeva opstati samo je ubijanje. Nagon za ubijanjem nagon je za vlastitim preživljavanjem, zadovoljavanjem ega, utišavanjem straha i preusmjerenjem misli od bezbrojnih leševa, stradavanja i sveopće nemoći:

Ubijali smo i ubijali su nas. Taj praiskonski nagon činio nas je živima. Inače, bili smo mrtvi.
(Mlakić 2014: 9)

Ilija je rođen u Bosni 20. srpnja, točnije na dan kada se u zemlji slavi sv. Ilija. S biblijskim ga likom ne povezuje samo već uspoređivano ime ili pak narav postupaka koja će se uspoređivati poslije, već i izgled, točnije strah koji njime ulijeva. Izazivajući ga i iskorištavajući, možemo zaključiti kako ne poštuje tuđe strahove:

Carinik je zaprepasteno gledao u mene. Imao sam nešto u sebi što je plašilo ljude. Toga sam već dugo bio svjestan. Mađar mi je jednom rekao kako bi se usudio sukobiti sa svim ljudima koje poznaje osim sa mnom. (Mlakić 2014: 166)

Osim izgleda kao oznake zastrašivanja, Ilija je obilježen još jednim biblijskim znakom:

Postojao je Kainov znak kojim je Bog obilježio bratoubojicu. No postao je znak svih ubojica.
Nosio sam ga na čelu i ljudi su ga vidjeli. (Mlakić 2014: 166)

Naime, prva biblijska knjiga, Knjiga Postanka, donosi pripovijest o dvojici braće: Kajinu i Abelu. Kajin, budući da je bio ljubomoran na Abelove žrtve prinese Bogu i Božju naklonost, ubija Abela. Jahve na njega stavlja vidljiv znak koji ga, iako mu pruža zaštitu, i dalje obilježava kao ubojicu (Post 4,15). Prema biblijskome su shvaćanju svi ljudi braća. Ilijina želja za osvetom svima onima koji su zaslužni za ubojstvo njegova brata i provedba želje u djelo i njega samoga čini ubojicom. Svako ubojstvo, iako ga izvršava čovjek, zapravo nije

ljudska odluka, niti je osveta ljudska stvar, niti se opravdava. Ovdje se povlači paralela i s pitanjem Božjega gnjeva i Njegove želje za osvetom, ali i pitanja posljedica izvršenja osвете, ali o tome će više riječi biti u nastavku.

Prava je *biblijska omraza*, kako je Ilija naziva, postojala između njegova oca i strica. Iako obojica šute o razlozima njihova neslaganja ili ih niječu, baš kao i biblijska braća pokazuju posve drukčiju narav, pa možebitne razloge možda također možemo tražiti u neimanju onoga što ovaj drugi posjeduje:

Stric je bio očeva suprotnost. Otac je bio bojažljiv, ubrzan i pedantan, a stric nemaran i grub, usporen i beživotan. (Mlakić 2014: 175)

Kako, dakle, Ilija uočava da je Goranova smrt tek posljedica Rebićeve nostalgije za uniformom, njegov bijes opravdano sve više raste i on postaje ustrajniји u otkrivanju prave istine. Kao profesor matematike takvoj *kriminalističkoj* misiji pristupa vrlo analitički i temeljito. Kada se suočava s činjenicom da bi trebao ubiti, ne zato jer mora na što je navikao, već zato što želi, neprestano promišlja o razlozima i posljedicama. Vidljivo je kako ga takva pitanja muče, a uspoređujući se sa starozavjetnim prorokom kao da samoga sebe uvjerava, opravdava i smiruje, čemu uvelike doprinosi i to što je, kako kaže, ionako obilježen imenom:

Ubiti je jednostavno: treba se odlučiti na to i pokušati. Ako pritom imaš dvadeset i sedam godina, bijesan si i umoran, to sve pojednostavljuje. I još ako te, kao u mome slučaju, određuje ime, ništa lakše. (Mlakić 2014: 128)

Potkraj romana rat je završen, a Ilija ostaje u Zagrebu:

Bilo je proljeće. Nad gradom su se lijeno, kao pogrebne povorke, vukli oblaci. Sjedio sam na ulici, svirao „Stairway To Heaven“ i gledao prema njima, tamo gdje su u tmurne, zamišljene oblake ponirale božanske stepenice. (Mlakić 2014: 233)

Pogled usmjeren u samo nebo ili prema njemu može označavati molbu (Iz 8,21), strah (Lk 18,13) ili presudan čas (Iv 17,1). Budući da je i prorok bio uznesen na nebo (2 Kr 2,11), možemo zaključiti kako je za obojicu nebo presudan čas, kraj jednog trenutka i početak nečega novoga; za proroka kraj ovozemaljskog života i odlazak u vječnost, a za junaka romana novi početak daleko od osвете i sukoba.

Starozavjetni prorok i protagonist romana sličnosti pokazuju upravo u oprečnim naravima svojih misli i djelovanja. Ponajprije, obojica su proroci. Prorok Ilija govori i djeluje u Božje ime, protagonist Ilija govori u ime onih koji to više ne mogu. Obojica su čuvari i

branitelji: svetac čuva i brani vjeru u Boga, protagonist čuva uspomenu na poginulog brata i prijatelja te brani pravdu i istinu. Povezuje ih i zaštitništvo: svetac štiti slabije i one koji vjeruju, junak romana obespravljene i nepravедno pogubljene. Povezan s time svakako je i prostor Bosne; sveti se Ilija slavi kao njezin zaštitnik, dok je junak romana u njoj rođen. Mogli bismo zaključiti kako obojica štite interese slabijih, samo s dviju različitih pozicija – nadređene, vjerske i stvarne, ljudske.

Osim toga, obojicu veoma pogađa nepravda, a razmjerno njezinu povećanju raste i njihov bijes koji se osvećuje proporcionalno nanesej boli. Takav koncept osvete preuzet je iz Knjige Izlaska:

Bude li drugog zla, neka se dâ: život za život, oko za oko, zub za zub, ruka za ruku, noga za nogu, opeklina za opeklinu, rana za ranu, modrica za modricu. (Izl 21, 23-25)

Spominje ga i Ponovljeni zakon (Pnz 19,21), a odgovara cjelokupnom starozavjetnom osvetničkom svjetonazoru. Na isto se osvrće i Krist u Evanđelju po Mateju (Mt 5, 38-39), ali on umjesto osvete predlaže *okretanje drugog obraza*, odnosno oprost i mir, što je pak u skladu s novozavjetnim miroljubivim sustavom vrijednosti.

S druge pak strane, kada su se misli pretvorile u želje, želje u namjere, a namjere u pucanje iz revolvera, konačan i najveći teret ostaje upravo u njemu, odnosno u pitanju opravdanosti i uzaludnosti osvete. „Mlakićev junak (koji povremeno čita i Márqueza) postavlja rezignirajuće pitanje o tomu tko zapravo ima monopol na Božji gnjev u smislu uvodne praiskonske paradigme, strepeći pritom da je „osveta iluzija pravde“ (226)“ (Detoni Dujmić 2017: 50). Ilijin um nikako nije um sadističkog ubojice koji pomno i studiozno razrađuje scenarije ubojstva. On se neprestano propitkuje, što nikako ne donosi potpuni mir. A ako mir nije postignut, je li zaista grijeh osvećen, bol izliječena, a pravda zadovoljena?

6.4. Nostalgija ili o idolopoklonstvu

Odabrani roman počinje rečenicom: „Ubija li nostalgija? Simbolički: da. Ubija li pak stvarno, fizički, bez simbolike? Ostavlja li zapravo, tragove krvi, straha, urina i troši li, nesmiljeno i nezajažljivo, kao povijest, male, žalosne i savitljive ljude? Da, ponekad se dogodi i to“ (Mlakić 2014: 9). Uvodno razmišljanje središnje inteligencije nije tek razmišljanje, ono je najava motiva koji pokreće lavinu događaja. Naime, u drugom dijelu romana, naslovljenom *Nostalgija*, saznajemo kako je natporučnik Rebić većinu života proveo na bojištima. Ustaška

uniforma koju dobiva u Sarajevu donosi mu ugled i izaziva strahopoštovanje, dok on sam osjeća velik ponos. Ne razumije ništa osim svakodnevnog bespogovornog ratnog riskiranja života (sudjelovao u Drugom svjetskom ratu), a najveća mu je želja sačuvati uniformu, koju zato i skriva u kući. Po završetku ratovanja život provodi u Australiji, a čežnja za uniformom ne ostaje samo na čežnji. Organizira pothvat u koji uključuje mnoge velike moćnike i koji završava s krvavim posljedicama.

Uniforma je u Rebićevu slučaju podsjetnik na prošla vremena i simbol hrabrosti, junaštva i domoljublja. Predmeti koji bude i čuvaju lijepe uspomene ugodni su pečati. Nažalost, u ovome je slučaju uniforma simbol zaslijepljenosti i zablude, i to one koja ubija nevine. Ona postaje stvar pred kojom se kleči kao pred kakvom statuom, predmet krivovjerja i izvor opsjednutosti, a ono što kao takva ostavlja za sobom više nisu ugodne uspomene, već mrtva tijela. Klanjanje lažnim idealima moglo bi se povezati s motivom zlatnoga teleta opisanim u Knjizi Izlaska:

Sav svijet skine zlatne naušnice što ih je o ušima imao i donese Aronu. Primivši zlato iz njihovih ruku, rastopi kovinu u kalupu i načini saliveno tele... Sutradan rano ustanu i prinesu žrtve paljenice i donesu žrtve pričesnice. (Izl 32, 3-6)

U pozadini jednoga i drugoga stoji klanjanje pogrešnim idejama. Iza biblijskoga je primjera uvrijeđeni Bog, iza prvoga su stvarne, ljudske žrtve. Navedeni primjeri pokazuju svu dalekosežnost ljudske opsesije i zorno prikazuju do čega potencijalno dovode pogrešna uvjerenja. Uz to, Mlakić odabire upravo Rebića kao simbol kritike ustaštva, odnosno pogrešnih ideoloških politika uopće. Po uzoru na biblijski tekst u Knjizi Izlaska, u kojemu neizmjeran broj skakavaca u Egiptu svojom pojavom prekrije sve tlo zacrnjevši ga, pojede sve bilje i plodove i ne ostavi ništa za sobom, i Mlakić o ideologijama nastavlja u istom tonu ističući kako *podsjecaju na oblak demonskih skakavaca iza čije najezde ne ostaje ništa* (Mlakić 2014: 230).

Pogriješili bismo kada bismo sve ideologije odredili kao pogrešne i kada bismo ih promatrali jednostrano. Uvijek postoje oni koji podupiru ideje pojedine ideologije i koji od njih imaju velike koristi. Ovaj roman ističe one uslijed kojih, nažalost, ne ostaje ništa doli stradalih života bačenih u ratne strahote i sebičnih interesa moćnika koji rat promatraju iz sigurne udaljenosti.

6.5. Vatra kao gnjev i pročišćenje

Vatra se u *Bibliji* pojavljuje u mnogo različitih konteksta. Postoji kao kult žrtve paljenice (Lev 9,23-23), nepribliživost Jahvinoj svetosti u Abrahamovu primjeru (Post 15, 7), Božji gnjev i kazneni sud Sodome i Gomore (Post 19, 24), proročko propovijedanje suda (Am 1) ili vječna muka (Iz 66, 24). Osim toga, nadovezujući se na motiv zlatnog teleta iz prethodnog poglavlja, „oganj svuda postaje kaznom kojoj nema lijeka, pravim ognjem srdžbe kada pada na tvrdokorna grešnika. Znamenuje Božju nepopustljivost sučelice grijehu i proždire sve na što naiđe. Tako i Mojsije ognjem sažiže onaj *grijeh* – zlatno tele“ (Leon-Dufor 1980: 766):

Čim se približi taboru te opazi tele i kako igraju, razgnjevi se Mojsije. Baci iz ruku ploče i razbije ih na podnožju brda. Pograbi tele koje bijahu napravili, spali ga ognjem i u prah satre. Onda prah razbaca po vodi i natjera Izraelce da je piju. (Izl 32, 19-20)

Kao što Mojsije spaljuje zlatno tele, i Ilija uništava uniformu natporučnika Rebića. Otkrivajući mu tko je, dokazujući kako je njegova nostalgija uništila nevine živote i ne uviđajući znakove krivnje ili sućuti, Ilija u vatru redom baca dijelove ratnoga odijela: kapu, košulju, jaknu, hlače, ustaški znak. Spaljivanjem simbola klanjanja pogrešnome idolu spaljuje se tolerancija na svaki grijeh.

Uz to, „proždirući Božji oganj ne uništava sustavno. On je oganj pročišćenja i oganj preobrazbe grešnog čovječanstva“ (Cocagnac 2002: 34). Ilija drži kako postoji neka demonska privlačnost vraćanja na mjesto ubojstva, pa se tako i sam vraća na mjesto na kojemu je ubio Hadžiju (odgovoran za ubojstva stradalnika) i odlučuje spaliti vlastitu uniformu. Činom spaljivanja uništava fizičku uspomenu na rat, ali se nada i kako će ga vatra pročistiti i osloboditi okova ratnih sjećanja:

Čuo sam lepet ptičjih krila. Čekao sam da prestane, a zatim sam polio uniformu benzinom za upaljače i zapalio šibicom. Nisam bacio zapaljenu šibicu na gomilu natopljenu benzinom, kao u filmovima. Sagnuo sam se, zapalio šibicu i dotaknuo plamenom košulju. Istom šibicom zapalio sam cigaretu. Pušio sam i promatrao kako se tigrove šare uniforme stapaju jedne s drugima i nestaju. Želio sam s njom zapaliti nekoliko godina vlastita života, spržiti ih i zaboraviti. (Mlakić 2014: 233)

6.6. Kula babilonska

Natporučnik Rebić je, kao što je već istaknuto, osoba koja je najzaslužnija za smrt Ilijinog brata i ostalih suboraca, odnosno njegova je nostalgija dovela do nevinih žrtava. Naglašeno je kako je ratu bio predan u potpunosti, a svoj je čin zaslužio u bitci za Staljingrad:

Poslije iskustva Staljingrada sve drugo bilo je igra, krvava i brutalna, ali ipak neusporediva s bilo čime što im se tamo događalo, s tamošnjom babilonskom klaonicom, u kojoj su jauci umirućih izgovarani na desetak jezika (možda ih je bilo i više)... (Mlakić 2014: 190)

Pojam višejezičnosti vezuje se uz Babilon; grad drskosti, zločina, čaranja, okrutnosti svake vrste i opačine u najširem smislu riječi (Leon-Dufor et al. 1980: 35). „Za razliku od Egipta, kojemu vrijednost u svijetu biblijskih znamenja nije jednoznačna, Babilon je među tim znamenjima uvijek oličenje opake sile“ (Leon-Dufor et al. 1980: 35). Knjiga Postanka (Post 11, 1-9) opisuje gradnju visokog tornja koja bi sezao sve do neba, a koju je narod želio izgraditi sebi u čast. „Ovaj je toranj osobiti znak babilonskog idolopoklonstva, a prikazan je i kao slika ljudske oholosti“ (Leon-Dufor et al. 1980: 35). Bog je, kao kaznu, pomiješao jezike tako da je gradnja kule obustavljena zbog nerazumijevanja. „Priča o kuli Babilonskoj pokazuje kako nacionalistička oholost i idolatrija uništavaju ljudsko društvo i donose mu propast i rasap. Babilonska zbrka kazna je za kolektivnu tiraniju, koja silnim tlačenjem čovjeka raspršuje čovječanstvo na neprijateljske dijelove“ (Chevalier, Gheerbrant 2007: 29).

6.7. Simbolika vode

„Kao gospodar svega, Bog dijeli vodu prema svojoj volji, držeći tako u svojoj vlasti ljudske sudbine. *Gornje vode* počivaju na nebeskom svodu, koji se zamišlja kao kruta površina (Post 1,7; Ps 148,4; Dn 360; usp. Otk 4,6). Za njih se otvaraju posebne ustave i omogućuju im da padaju na zemlju kao kiša (Post 7,11; 8,2; Iz 24,18; Mal 3,10). Ako Izraelci žive po Božjem zakonu, pokoravajući se glasu Božjem, Bog otvara nebesa i daje kišu u pravo vrijeme (Lev 26,3 sl. 10, Pnz 28,1.12)“ (Leon-Dufor 1980: 1443). Kiša je tako najčešće znak blagostanja, spasenja, čišćenja i spasa (fizičkog i moralnog). „Ako se pak Izrael iznevjeri, Bog ga kažnjava čineći *nebesa poput gvožđa, a zemlju poput tuča* (Lev 26,19; Pnz 133,3)“ (Leon-Dufor 1980: 1444).

U *Božjem gnjevu* kiša je svojevrsni lajtmotiv, pojavljuje se čak 20-ak puta. Gotovo je uvijek u neposrednoj Ilijinoj blizini ili je na neki način povezana s njim. U prvome je redu vezana uz njegova razmišljanja. Među njima se ponajprije ističe ona o ratnoj zbilji i njezinim dvjema dimenzijama: simboličkoj, koju su skovali oni iza bojišta i o kojoj kao idealiziranoj i uzvišenoj razmišljaju također oni iza pozadine i stvarnoj, koje je posljedice, zajedno sa suborcima, svakodnevno osjećao na vlastitoj koži. Osim toga, kiša u njemu pobuđuje negativne emocije i povezuje ga s onima koji su poginuli, ali i onih koji će tek poginuti. Gledajući u vrane i promatrajući kišu, Ilija se prisjeća Goranovog leša, ali i leševa ostalih poginulih vojnika. Kiša obilježava i njegov posljednji susret sa Zoranom. Dok je osluškuje, dolazi Zoran i obavještava ga kako ne može stupiti u kontakt s fotografom Ivanom iz Zagreba. Ono što ne znaju u tom trenutku jest činjenica da je Ivan već mrtav, a isto je za nekoliko dana zadesilo i Zorana. Kiša tako prati smrt ili je najavljuje, i to smrt onih koji su, uz Iliju, pokušavali riješiti slučaj. Kiša je poveznica i s oružjem; Ilija ispaljuje metak iz revolvera kada saznaje da su Lolek i Bolek Goranu prodali mine. Osim čistog promišljanja i prijetnje oružjem, kiša je usko povezana i s uznapredovanim Ilijinim gnjevom i samom realizacijom želje za osvetom; kiša pljušti na mjestu na kojemu u zasjedi čeka pukovnika i dvojicu njegovih *gorila*, zatim u vrijeme kada u susjednom stanu motri Rebićev stan prije ubojstva, ali i kada dolazi osvetiti se svećeniku:

Je li u pitanju samo Božji gnjev, pravda, ili sam počeo bolesno uživati u ovome? Naručio sam novo pivo. Počela je padati kiša. Krupne kapi kiše zakotrljale su se po staklu. Vanjski se svijet krivio. Popio sam pivo i izišao na kišu. (Mlakić 2014: 220)

Iliju kiša povezuje i sa starozavjetnim prorokom. „Kralju Ahabu kao kaznu za njegovu nevjeru jer se oženio pogankom Jezabelom [Izebelom] prorekao je Ilija dugotrajnu sušu u kraljevstvu. Tek nakon tri godine i nakon istrebljenja Baalovih svećenika pala je, na Ilijinu molitvu, kiša“ (Ivančević et al. 1990: 261). Iako postupci jednoga uzrokuju potpuni nedostatak kiše, a djelovanja drugoga prate velike količine kiše, okolnosti postaju opasne, pa čak i pogubne. Starozavjetni Ilija kažnjava sušom; u takvim uvjetima ljudi ne mogu ubirati plodove rada iz zemlje, što rezultira nedostatkom hrane i smanjenom kvalitetom života. Protagonist Ilija nema moć upravljanja kišom, ali ona i u njegovu slučaju označava opasnost, i to opasnost od pogubljenja. Kiša pljušti i kad mu oduzimaju živote najdražih (Goranov i Zoranov) i kad on uzima druge živote (pukovnikov, Rebićev).

Kiša je, uz to što je usko povezana s Ilijom, povezana i s mjestima kojima se kreće. Naime, ona je uvijek prisutna na području Bosne; tamo ga prati, ispraća i dočekuje. Izostaje prilikom putovanja u Zagreb ili Split. Isto tako, Ilija razlikuje gradsku kišu od one u prirodi:

Promatrao sam kišu. Ovdje, u gradu, to nije toliko lijep prizor kao u prirodi. Ovdje se od gradske buke ne čuje njen praiskonski šum, kiše su u gradu nijeme. Zvuk razbijanja kišnih kapi o asfalt bio je nešto drugo. Nisam ga volio. (Mlakić 2014: 233)

„Voda u sebi čuva sjećanje početaka, onih praiskonskih i arhetipskih, koji u sebi sadržavaju plodnost, prvotnu materijalnost, univerzalnost i svetost... Rastvara nečistoću i vraća iskonsku nedužnost. Ona je slika čistoga, napojenoga, obnovljenoga i živoga“ (Crnčević 2011: 10). Kiša koja pada u gradovima (tuđima) za Iliju je tek nijemo lijevanje, pljusak tuđine i samoće. S druge strane, tzv. praiskonski šum iz prirode budi u njemu prva, čista sjećanja. Nostalgija je to za njegovom rodnom Bosnom prije rata; nedužnom, čistom, poznatom i domaćom.

Kao što je istaknuto, Ilija potkraj romana odlučuje započeti novo poglavlje života i to u Zagrebu:

A tamo, u Galileji, padale su kiše, probudile su se utihnule i usahle rijeke, a potok Kišon šumio je iščekujući novu krv. (Mlakić 2014: 234)

Motiv iz posljednje rečenice romana povezan je s ostavljanjem prošlosti za sobom i novi početak, a otkriva i punu simboliku kiše. Kiše najavljuju nove sukobe, a potok Kišon tipično je mjesto osвете, pokolja i zadovoljenja pravde. S jedne se strane želi naglasiti kako se tek odlukom o ostavljanju ratnih zbivanja može krenuti dalje, a s druge se upozorava na to da potencijalni ratni sukobi vrebaju i prijete uvijek.

6.8. Božji gnjev i pitanje prava na osvetu

Već i sam naslov romana najavljuje temeljni protežni motiv. Kao uvodni citat stoji:
Ne osvećujte se, ljubljani, nego dajte mjesta Božjem gnjevu. Jer pisano je: Osveta je moja, ja ću je vratiti, govori Gospodin. (Rim 12,19)

Uviđajući kako dokazi ukazuju na sve nepravednije okolnosti, Iliju početna zaintrigiranost i nemir dovode do razmišljanja o Božjem gnjevu i osveti:

*„Spomenuo si sinoć Božji gnjev, kad smo pili. Sjećaš se?“ rekao je.
„Ne“, rekao sam iako sam se, naravno, sjećao. Mislio sam da se Mađar ne sjeća. Sad se
dotaknuo i tog dubljeg motiva.
„Raspitao sam se. Ivanica mi je reko. Radi se o osveti? Pravdi nad pravdama?“ (Mlakić
2014, 106)*

Periodična se razmišljanja o Božjem gnjevu s vremenom pretvaraju u vlastiti stvarni osjećaj gnjeva. Istraga o smrti brata postaje istraga i o smrti prijatelja Zorana koji pomaže u rješavanju slučaja:

*Usput sam još jednom svratio u mrtvačnicu. Nisam se dugo zadržavao. Promatrao sam jedno vrijeme Zoranovo lice i pokušavao ga zapamtiti, memorirati. Osjećao sam gnjev. (Mlakić
2014, 122)*

Već je i Aristotel u svojoj *Poetici* pisao o tome kako nas ne pogađaju povrede nadređenih ili nepoznatih, već onih najbližih. U dijelu o oblikovanju fabule, Aristotel se pita koje se vrste događaja pokazuju kao strašne i bolne. „Ako takvo djelo čini neprijatelj neprijatelju, ničega nema niti ako to stvarno čini niti ako samo namjerava učiniti. Ali ako bolni čini nastaju među ljudima vezanim bliskom vezom, to su situacije za kojima treba težiti“ (Aristotel 2005: 8). To se može dovesti u blisku vezu s eskalacijom Ilijina bijesa kada otkriva na čijoj su strani ubojice:

*Sada sam bio uvjeren da ubojice nisu došli sa suprotne strane, kao u mom slučaju. Došli su s
naše strane. Osjetio sam gnjev. Bio je to strašni i nemilosrdni Božji gnjev. (Mlakić 2014,
126)*

Slijed misli koji dovodi do toga da se protagonist usuđuje vlastiti gnjev povezati s Božjim, trenutak je u kojemu misli kako se ima pravo igrati Boga i kako je na njemu da dijeli pravdu i osvećuje se. Kao što je već ranije analizirano, mjesto na kojemu to čini naziva potokom Kišonom. Na istoimenom je potoku i Ilija izvršio ubojstvo Baalovih proroka. Ista biblijska pripovijest, točnije motiv pravovjerja, povezuje Iliju i sa svećenikom. Nakon što ubije natporučnika Rebića, Ilija odlazi do fra Zvonimira Stojića, suučesnika u nemaru i zločinu te ga optužuje za krivovjerstvo:

*„A vi, vjerujete li vi u Boga?“
„Kakvo je to pitanje?! Svećenik sam.“*

„Ne vjerujete. Da vjerujete u Boga, ne biste od ljudi stvarali božanstva. Vaš bog je poglavnik. To je jedini bog u kojeg ste ikada vjerovali.“ (Mlakić 2014: 226)

Krivovjerstvo je povezano s Baalovim prorocima. Klanjajući se lažnome bogu, zanemarili su pravoga. Stojić, obećavši bezuvjetnu odanost ustaškom natporučniku Rebiću, zapravo zanemaruje istinu i zatvara oči pred nevinim žrtvama. Ilija Stojiću predbacuje umišljanje Božje veličine i uzdizanje ostalih na taj pijedestal, ali po tome su njih dvojica donekle i usporedivi. Naime, Stojić slijepo slijedi naredbe autoriteta ignorirajući žrtve, a Ilija drži da ima pravo provesti Božju dužnost - osvetu. Ipak, Ilija ne ubija Stojića jer ga ovaj preduhitri. Riječ je tako o motivu koji odgovara temeljnoj ideji cijeloga romana – osvećivanju, odnosno neosvećivanju. Svećenik je svjestan kako je njegovo djelovanje upropastilo živote, ali i kako se čovjek ne bi trebao osvećivati drugom čovjeku. Zato si oduzima život ispijanjem otrova. Time kao da pokušava ispraviti nesretne okolnosti u kojima je poginuo Goran; samoubojstvom je Iliju oslobodio još jednoga ubojstva i mogućeg dodatnog osjećaja tereta i krivnje:

„Otrov?“

„Da.“

„Olakšavate mi?“

„Da.“

„Uvjereni ste da će Bog shvatit?“ (Mlakić 2014, 229)

Pod pojmom osvete uobičajeno podrazumijevamo uzvratanje nanesene boli, prema već spomenutom starozavjetnom obrascu *oko za oko* (zlo za zlo). „U biblijskom jeziku, osвета prvenstveno znači ponovnu uspostavu pravednosti, pobjedu nad zlom“ (Leon-Dufor 1980: 803). Božja srdžba, kako navodi Mrakovčić, nikada nije osvetnička, nego ocrtava Božju nepomirljivost sa zlom. U svojoj srdžbi Bog kažnjava grijeh ne zato da bi se osvetio nego zato da grešnik postane svjestan grijeha i da se pokaje. Cilj Božje srdžbe tako je obraćenje i odvratanje od zla, ali i oblik Božjeg milosrđa koje za cilj ima uništiti zlo, oprostiti grešniku i iscijeliti ga“ (Mrakovčić 2016). „Uvijek je zabranjeno osvetiti se iz mržnje prema zločinitelju, ali je dužnost osvetiti pogaženo pravo. Bog se malo-pomalo pokazao jedinim zakonitim osvetnikom pravednosti“ (Leon-Dufor 1980: 803). U nastavku *Rječnika biblijske teologije* stoji kako će, kada Dan Gospodnji stigne, „Bog osvetiti Pravdu; osvetit će i svoju čast, i u tom smislu može se reći da se samo Bog može osvetiti“ (Leon-Dufor 1980: 805). Poveznica s romanom Ilijino je pozivanje na pravednost, odnosno njegovo opravdanje kako on ubojstva *ne*

promatra kao zločine, nego kao pravdu. Ljudsko se poimanje pravde nikako ne može poistovjetiti s Božjim; Bog polazi od ljubavi i milosrđa, čovjek kreće iz mržnje. Iako su Ilijini motivi osvete donekle razumljivi, jasno je kako su polazišne točke različite.

Osim toga, o osveti, možda više i od Staroga zavjeta, govore novozavjetni tekstovi s Kristovim porukama mira. Naime, osvećujući se, Ilija se poput starozavjetnog proroka morao suočiti s tuđim, ali i vlastitim grijesima, odnosno vlastitim destruktivnim mislima i postupcima. Prema biblijskome shvaćanju, dok grijeh ne umre u svakom čovjeku, mir nije moguć (Leon-Dufor 1980: 559). Ilijina osveta pojačavala je jedino osjećaj bijesa i nemira, što je najudaljenije od mira. Pitanje osvete nije pitanje moći, već pitanje mogućnosti oprosta i olakšanja. Ilija je, iako je osvetio smrt stradalih vojnika, olakšanje i mir osjetio tek odmakom od grijeha i novim početkom.

7. Metodički prikaz romana *Božji gnjev*

Roman *Božji gnjev* (2014) bosanskohercegovačkoga književnika Josipa Mlakića u nastavi književnosti najprimjereniji bi bio učenicima trećih i četvrtih razreda gimnazije. S obzirom na to da roman nije sastavni dio nastavnoga programa i da ga učenici ne čitaju u cijelosti, u radu i na satu pristupit će mu se fragmentarno. Fragmentarni pristup podrazumijeva čitanje i tumačenje samo odabranih dijelova romana, ne romana u potpunosti (Rosandić 2005: 454).

Osim pristupa, potrebno je odrediti i metodički sustav. „Metodički sustavi u nastavi književnosti određuju odnose učenika, učitelja i književnoga djela. U povijesti nastave književnosti razvilo se desetak sustava“ (Slavić 2011: 12). U nastavnoj je praksi hrvatskih osnovnih i srednjih škola u posljednjih tridesetak godina najviše zastupljen interpretativno-analitički sustav (Slavić 2011: 12).

7.1. Prijedlog ustroja nastavnoga sata

Odabrani će se roman tumačiti po interpretativno-analitičkom sustavu. Važno je istaknuti kako „samo književno djelo dolazi u središte pozornosti, a njegova interpretacija u središtu je sata književnosti. Biografija, bibliografija i društveni kontekst u drugom su planu i, ako se uopće rabe, služe tomu da pomognu tumačiti sam tekst“ (Slavić 2011: 12). Kako u

nastavku ističe Slavić, važno je pomoći učenicima da dožive umjetničko djelo, spoznaju odnos dijelova i cjeline i uoče tehnike koje književniku omogućuju izražavanje osjećaja (Slavić 2011: 12). Svaki je takav sat sastavljen od temeljnih dijelova:

1. doživljajno-spoznajna motivacija
2. najava teksta i njegova lokalizacija
3. interpretativno čitanje teksta
4. emocionalno-intelektualna stanka
5. objava doživljaja i njihova korekcija
6. interpretacija
7. sinteza
8. zadatci za samostalan rad učenika (Slavić 2011: 12).

Svaki će se navedeni dio u nastavku objasniti i ilustrirati primjerima iz romana *Božji gnjev*.

7.1.1. Doživljajno-spoznajna motivacija

„Motivacija je postupak kojim učenike pripremamo za izravnu recepciju književnoga djela. Treba biti primjerena dobi i sposobnostima učenika te samomu djelu“ (Slavić 2011: 47).

Motivacije se obično svrstavaju u sedam skupina:

1. osobna iskustva učenika
2. glazbene, likovne i filmske motivacije
3. filozofski, povijesni i religijski sadržaji
4. općekulturni sadržaji
5. književnoteorijske i književnopovijesne motivacije
6. motivacije knjigama na koje se oslanja tumačeno djelo
7. stilistička i jezična motivacija (Slavić 2011: 48).

Budući da u radu interpretacija romana *Božji gnjev* počiva uglavnom na tumačenju motiva preuzetih iz Biblije, primjereno je i dobro koristiti motivaciju knjigama na koje se oslanja tumačeno djelo. Za razliku od nastavne prakse u osnovnim školama, u kojima motivacija najčešće podrazumijeva razgovor o temeljnom osjećaju u djelu, u srednjim se školama uglavnom prakticira razgovara o etičkim problemima (Slavić 2011: 47). Zato nastavnica može na ploču zapisati ili na projektorskoj platni projicirati biblijski citat iz romana i pročitati ga:

Ne osvećujte se, ljubljani, nego dajte mjesta Božjem gnjevu. Jer pisano je: Osveta je moja, ja ću je vratiti, govori Gospodin. (Rim 12,19)

Učenicima se mogu postaviti sljedeći upiti:

Odakle je preuzet citat?

Kako to prepoznamo?

Što je temeljna misao?

Što mislite o tome?

U istaknutome je citatu riječ o poslanici apostola Pavla upućenoj Rimljanima. U skladu s novozavjetnim miroljubivim svjetonazorom, Pavlove su riječi poruke mira i prepuštanja pravde Bogu. Učenici bi trebali uvidjeti i zaključiti da je citat preuzet iz Biblije, kao i da je temeljni problem pitanje osvete i iznijeti svoja razmišljanja o toj temi.

Osim navedene motivacije, s profesoricom psihologije učenici mogu istražiti posljedice proživljenih trauma, posebice onih ratnih (Drugi svjetski rat, Domovinski rat), a s profesoricom etike raspraviti o mogućnostima oprosta, odnosno mogućnosti zaborava nakon iste te traume. Svoja bi zapažanja pojedini učenici mogli predstaviti na početku sata.

7.1.2. Najava teksta i njegova lokalizacija

Nakon kratke motivacije (5-7 min), nastavnica će objasniti kako je ona povezana s temom sata, odnosno najavit će da će se iz ulomaka koji će biti čitani uvidjeti kako na koncept osvete i preuzimanje pravde u vlastite ruke gleda protagonist romana. Zatim slijedi lokalizacija teksta. „Lokalizacijom smještamo ulomak u djelo, djelo u književnikov opus i opus u tematski, žanrovski te konačno vremensko-prostorni okvir. Lokalizacija može obuhvatiti političke, biografske i druge okolnosti“ (Slavić 2011: 63). Istaknut će se kako su dijelovi teksta odabrani ulomci romana *Božji gnjev*, spomenut će se autor i godina izdanja, a podaci će se zapisati na školsku ploču. Budući da Josip Mlakić nije istaknuto ime u hrvatskome nastavnome programu, o njemu će se reći tek da je hrvatski i bosansko-hercegovački književnik u čijemu se stvaralaštvu kao dominantan ističe upravo ratni diskurz (Bošnjačko-hrvatski sukob u Bosni) u kojemu, ispreplićući slike rata i mira, prikazuje atmosferu ratnog razdora i besmisla. I roman *Božji gnjev* odredit će se kao ratno štivo prožeto kriminalističkom potragom, razvojem protagonista i biblizmima. S obzirom na to da učenici prethodno neće pročitati roman u

cijelosti, nastavnica će ukratko ispriopovijedati sadržaj. Budući da će središnji dio sata biti temeljen na biblijskome intertekstu, nastavnica će objasniti pojmove intertekstualnosti i biblizma (s istaknutom klasifikacijom). Konačno, najavit će se središnji dio sata i podijeliti uručci s odabranim ulomcima romana.

7.1.3. Interpretativno čitanje ulomaka i interpretacija

Nakon završene motivacije, najave teksta i njegove lokalizacije, slijedi interpretativno čitanje. Radi lakšeg praćenja i bolje koncentracije, ulomci će se čitati i analizirati jedan po jedan. Nastavnica će tekst pročitati, a nakon intelektualno-emocionalne stanke uslijedit će ispitivanje učeničkih dojmova i zapažanja. Zatim će se prijeći na središnji dio nastavnoga sata, a to je sama interpretacija. Ona označava postupak objašnjavanja književnih djela i drugih pojava (Slavić 2011: 116). Kao što je već rečeno, u interpretativno-analitičkom sustavu samo je djelo u središtu razmatranja. Tekst je, dakle, na jednoj strani, a recipijenti (učenici) su na drugoj. Oni koji stoje između jesu nastavnici. „Interpretator je u sredini, on je posrednik, glasnik, koji treba razumjeti jezik umjetnine i prevesti ga na jezik razumljiv čitateljima, a da ne izda ništa od poruke (Slavić 2011: 119). Odmah nakon čitanja nastavnica će pitati učenike prepoznaju li istaknute simbole i odakle (bit će otisnuti podebljanim slovima). Očekuje se kako će ih učenici prepoznati kao biblizme. Budući da u romanu, između ostaloga, pratimo razvoj glavnoga lika Ilije, njegova razmišljanja, dvojbe, previranja i djelovanja, i u interpretaciji će se krenuti od njegove usporedbe s biblijskim prorokom. Nastavnica će otvoriti slikokaz s citatima iz Prve i Druge knjige o Kraljevima i Knjige Sirahove. Uspoređivat će se sličnosti i razlike, uvidjeti motivacije jedne i druge osobe, raspraviti o opravdanosti postupaka. Jasno je da njih dvojicu povezuje ime, pa će se kao biblizam razmotriti i samo imenovanje (Ilijino ime u doslovnome prijevodu znači *Jahve je moj Bog*), a i potok Kišon (Prva knjiga o Kraljevima). Ono što je provodni motiv, odnosno ideja cijeloga romana, pitanje je prava na dijeljenje pravde. Pratit će se razvoj Ilijina bijesa, a sama kulminacija usporediti s Božjim gnjevom (Poslanica Rimljanima). O temi osвете učenici bi mogli pripremiti i simulirati kratku debatu u kojoj bi jedna skupina zastupala afirmativni stav (opravdanost osвете u pojedinim situacijama), a druga negativni (neopravdanost osвете). Ostatak bi razreda bio u ulozi porote i donio presudu na temelju bolje predstavljenih i argumentiranih stavova. Kratko će se, ovisno o vremenu, predstaviti i ostali biblijski motivi (Babilon, idolopoklonstvo, vatra, voda, tj. kiša).

7.1.4. Sinteza

Nakon interpretacije odabranih ulomaka, slijedi sinteza nastavnoga sata. Nastavnica će učenike podsjetiti kako je riječ o ratnoj prozi karakterističnoj za Mlakićevo stvaralaštvo. Sam je sudjelovao u ratu pa ne čudi odakle inspiracija, iako, kako sam ističe, motivi u romanima nikada nisu u potpunosti autobiografski. Učenici mogu pogledati i dio subesjede s književnikom o toj temi. Osim toga, istaknut će se i važnost *Biblije*. Osim što je sveti tekst za vjernike, zbog bogatstva likova i situacija, raznolikosti vrsta i stilova ona je i književnost sama za sebe, ali i neiscrpna književna inspiracija za mnoge druge književnosti.

S obzirom na sve navedeno, učenici će, vođeni heurističkim razgovorom, moći zaključiti da pojave u književnosti, kulturi i povijesti vrlo često funkcioniraju u opozicijama. Naime, tek kada u prvi plan stavljamo ono loše, možemo stvoriti predodžbe o onom dobrom. Prema tome, govor o ratu uopće ne mora biti (samo) govor o ratu. Mlakić u svojem romanu, referirajući se na ratne strahote i zorno prikazujući nevine žrtve koje pogibaju za tuđe ideale, ističe puni besmisao rata i količinu apsurdna koja u njemu vlada.

Osim toga, ponovo vođeni potpitanjima, učenici će uvidjeti da Biblija, između mnogih tema, otvara one najveće – teme ljubavi, smrti i mira. Sve one, a posebice ova druga, oduvijek fasciniraju sve vidove umjetnosti, osobito književnu, pa su tako nadahnule i ovaj roman. Motiv smrti, iako univerzalno dalek i mračan, u književnosti svima postaje mnogo bliži i ne više toliko strašan.

Uzevši u obzir i kriminalističku potragu kao važan segment, učenici će moći uočiti pravu važnost romana. Ratnički diskurz zapravo je diskurz mira, potraga za istinom potraga je za nama samima, a tražeći krivce i planirajući osvetu, zapravo težimo za osjećajem spokoja.

7.1.5. Zadaci za samostalan rad

Konačno, nastavnica će učenicima podijeliti zadatak za domaću zadaću. S obzirom na to da je interpretacijom biblijskoga interteksta u romanu *Božji gnjev* utvrđeno kako pitanje dijeljenja pravde može biti Božji upit, ali je uvijek i upit bitan za ljude, učenici će napisati esej, nacrtati strip ili snimiti kratak film (prezentaciju) pod naslovom *Moj najveći gnjev*. Osvijestit će najveću nepravdu koju su doživjeli, opisati dominantna raspoloženja i razmišljanja, istaknuti načine suočavanja s bijesom i rješenja izazova. Učenici bi trebali zaključiti kako osveta dugoročno ne donosi smiraj.

8. Osvrt na nastavni sat književnosti

Nastavni sat posvećen romanu *Božji gnjev* Josipa Mlakića održan je 21. listopada 2020. god. u Srednjoj školi Oroslavje. S obzirom na epidemiološke mjere, sat je održan preko aplikacije Zoom, i to učenicima 3.a razreda. Izvođenju sata prisustvovala je i njihova nastavnica Hrvatskoga jezika Marija Ubrekić. Budući da roman nije dio školskoga programa, tumačili su se samo odabrani ulomci.

Prema mišljenju učenika i njihove nastavnice nastavni je sat bio uspješan. Učenici su, unatoč tehničkim poteškoćama, bili vrlo aktivni i spremni na suradnju. Ponudili su mnoge zanimljive i uspješne odgovore. Motivacijom su odredili protežni motiv romana i uvidjeli kako on povezuje ratni i biblijski aspekt romana. Uočili su i analizirali ratne motive, preokupacije i problematiku. S obzirom na motive, likove i tijek događaja roman su odredili kao kriminalistički i iznijeli neka temeljna obilježja. Primijetili su sličnost između protagonista i starozavjetne osobe i usporedili ih s obzirom na zastrašujuću pojavu, pozitivna djelovanja, okrutnost i završetak života, odnosno završetak staroga života i početak novoga. Učenici su uočili i Ilijinu gradaciju u razmišljanju i djelovanju i kulminaciju grijeha u obliku izvršenja osвете. Zaključili su i kako protagonist ipak pokazuje određenu želju za ostavljanjem prošlosti. Istaknuli su i kako osveta dugoročno ne donosi mir i kako nisu zagovaratelji osvetničkih ideja. Naposljetku, iznijeli su razmišljanje o ratnoj prozi kao vrlo zanimljivoj, kako uopće, tako i u ovome romanu, dok o književnom aspektu *Biblije* ranije nisu razmišljali i iznenadila ih je količina biblizama u romanu.

Zanimljivo je i korisno otkriće da je nastavni sat zainteresirao učenike za djelo koje im dotada nije bilo poznato. Zbog povezanosti romana s *Biblijom* koju učenici nemaju prilike često čitati i analizirati, ali i zbog uspješnosti same izvedbe sata pruža se mogućnost uvrštavanja romana u školski program.

9. Zaključak

Osnovni je cilj ovoga diplomskoga rada bila interpretacija romana *Božji gnjev* (2014) bosansko-hercegovačkoga književnika Josipa Mlakića, i to s obzirom na dvije komponente: ratnu i biblijsku.

U samome je početku istaknuto kako je tematika hrvatsko-bošnjačkih sukoba u Bosni i poratnih razdoblja česta u Mlakićevim romanima i kako on, ispreplećući i dinamizirajući slike rata i mira, upozorava na zastrašujuću atmosferu ratnog kaosa i apsurdna (*Kad magle stanu, Živi i mrtvi, Čuvari mostova, Psi i klaunovi, Tragom zmijske košuljice, Ljudi koji su sadili drveće, Planet Friedman, Svježe obojeno, Božji gnjev*). U romanu *Božji gnjev* posebice je vidljivo kako ideologije ne samo da su usko povezane s ratovima nego im i prethode kao jedne od najvećih uzročnika. Zato su uspoređene sa skakavcima. Oni u Bibliji mogu imati pozitivnu ulogu, npr. u proroka Izaije. U dijelu o Božjoj veličini Izaija, između ostaloga, ističe kako Bog vlada svijetom u kojemu stanovništvo podsjeća na skakavce (Iz 40, 22). Time, figurativno, želi istaknuti kako bi se ljudi, poput skakavaca, trebali okupiti u velike skupine i stremiti prema istom cilju – slijeđenju Božjih naredbi. Ipak, skakavci okupljeni u rojeve mogu imati i negativnu ulogu. U Bibliji su tako česte najezde skakavaca koji uništavaju usjeve i hranu i na taj način otežavaju svakodnevni život i vode u očaj (Am 7, 1). Takav koncept preuzima i Mlakić. Za ideologije govori kako su *oblak demonskih skakavaca iza čije najezde ne ostaje ništa*, želeći time upozoriti na opasna ideološka učenja, rat koji neprestano vrebava i nevinu krv koja se proljeva bespotrebno.

U središnjem je dijelu *Biblija* određena kao arhetip, kao kolektivno podsvjesno koje je zajedničko svim kršćanima jer na određeni način sadrži kolektivno iskustvo čovječanstva. To iskustvo do svakoga pojedinca dolazi posredovano simbolima, a oslobađa se ponajviše u umjetnosti. Zato je *Biblija* stoljećima izvor nadahnuća mnogih oblika umjetnosti, posebice one književne. Osim toga, iako pojedine pripovijesti koje se pojavljuju u *Bibliji* navode i ostale mitologije, ona ih je svojim ugledom uspjela kanonizirati.

Biblijski se simboli protežu kroz sve aspekte romana, što je posebno vidljivo u izboru glavnoga lika. Ilija se, da bi se osvetio, baš poput starozavjetnog proroka mora suočiti s tuđim, ali i vlastitim grijesima. Detektivski precizno mora tragati za dokazima, ratnički hrabro ustrajati unatoč gubitku i boli, razmišljajući i propitkujući treba se suočiti s vlastitom destruktivnošću. *Božji gnjev* tako otvara pitanje o tome tko zapravo ima monopol na Božji gnjev i je li osveta samo iluzija pravde.

Drugi dio rada metodički je pristup romanu. Osnovnim su metodičkim pojmovima pridruženi i primjeri kao prijedlog nastavnoga sata književnosti s odabranim romanom kao polazišnim tekstom i predmetom razmatranja. Na kraju je priložen i kratak osvrt na održani sat u kojemu su vidljiva očekivanja prije sata i udio njihova ostvarivanja u praksi.

Literatura

a) primarna:

Mlakić, Josip. 2014. *Božji gnjev*. Zaprešić: Fraktura

Biblija. 2018. Zagreb: Kršćanska sadašnjost

b) sekundarna:

Aristotel. 2005. *O pjesničkom umijeću*. Zagreb: Školska knjiga.

Chevalier, Jean – Gheerbrant, Alain. 2007. *Rječnik simbola: mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb: Kulturno informativni centar: Naklada Jesenski i Turk.

Cocagnac, Maurice. 2002. *Biblijski simboli: Teološki pojmovnik*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.

Davidson, Richard M. 2000. *Biblical Interpretation*. U: *Handbook of Seventh-day Adventist Theology*. Hagerstown: MD. 58 - 104.

Detoni Dujmić, Dunja. 2017. *Mala noćna čitanja: Hrvatski roman 2011 – 2015*. Zagreb: Alfa.

Frye, Northrop. 1979. *Anatomija kritike: Četiri eseja*. Zagreb: Naprijed.

Frye, Northrop. 1985. *Veliki kod(eks)*. Beograd: Književni pogledi.

Badurina, Anđelko – Fučić, Branko – Grgić, Marijan – Ivančević, Radovan – Cevc, Emilijan – Dragutinac, Mitar – Nežić – Dragutin, Baričević, Doris. 1990. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva: Uvod u ikonologiju*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Lujanović, Nebojša. 2018. *Prostor za otpadnike: Od ideologije i identiteta do književnog polja*. Zagreb: Leykam international.

Mirković-Nadž, Alenka. 2011. *Autentičnost ratne literature: sirenski zov u gluhoći suvremenog Babilona*. U: *Rat u književnosti – književnost u ratu*. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika. 64 - 65.

Primorac, Strahimir. 2012. *Linija razdvajanja: Hrvatska proza o ratu i njegovim posljedicama 1990 - 2010*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Rosandić, Dragutin. 2005. *Metodika književnog odgoja: Temeljni metodičkknjiževne enciklopedije*. Zagreb: Školska knjiga.

Shrader, Charles Reginald. 2004. *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni: Vojna povijest 1992 – 1994*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Slavić, Dean. 2011. *Peljar za tumače: Književnost u nastavi*. Zagreb: Profil.

Slavić, Dean. 2015. *Biblija kao književnost*. Zagreb: Školska knjiga.

Slavić, Dean. 2011. *Simboli i proroci: Interpretacije biblijskoga interteksta*. Zagreb: Školska knjiga.

Solar, Milivoj. 2007. *Književni leksikon: pisci, djela, pojmovi*. Zagreb: Matica hrvatska.

Solar, Milivoj. 1976. *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga

Léon-Dufor, Xavier – Duplacy, Jean – Grelot, Augustin George Pierre – Lacan, Jacques Guillet Marc-François. 1980. *Rječnik biblijske teologije*. Zagreb. Kršćanska sadašnjost.

c) internetski izvori:

Arsenić, Vladimir. 2015. *Mašina za ubijanje*, 25. 4. 2015, <https://fraktura.hr/bozji-gnjev.html>/ [pregled 1. 9. 2020].

Crnčević, Ante. 2011. *Živo vrelo: liturgijsko-pastoralni list za promicanje liturgijske obnove*. Hrvatski institut za liturgijski pastoral pri Hrvatskoj biskupskoj konferenciji, Zagreb,

http://www.hilp.hr/dokumenti_zivo_vrelo_upload/20110823/zivo_vrelo201108231004020.pdf/ [pregled 4. 8. 2020].

Derk, Denis. 2015. *Proza politički nepotkupljivog autora za tihi ćeif*, 7. 3. 2015, <https://fraktura.hr/bozji-gnjev.html>/ [pregled 22. 8. 2020].

Hrvatska enciklopedija. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=68122/> [pregled 15. 8. 2020].

Majdandžić-Gladić, Snježana. 2015. *Sveti Ilija prorok*. Vjera i djela, 20. 7. 2015, <https://www.vjeraidjela.com/sveti-ilija-prorok/> [pregled 30. 7. 2020].

Markovčić, Božidar. 2016. *Božje milosrđe i Božja srdžba u Starome zavjetu*, 21. 6. 2016, <https://www.biskupijakrk.hr/bozje-milosrde-i-bozja-srdzba-u-starome-zavjetu/> [pregled 1. 9. 2020].

Pogačnik, Jagna. 2015. *Osvetnik u potrazi za istinom*, 29. 4. 2015, <https://fraktura.hr/bozji-gnjev.html/> [pregled 20. 7. 2020].

Proleksis enciklopedija. <https://proleksis.lzmk.hr/32733/> [pregled 25.7. 2020].

Serdarević, Seid. 2014. <https://fraktura.hr/bozji-gnjev.html/> [pregled 20. 7. 2020].